

KUHMO

Pajakkajokialue (Pajakkakoski, Akonkoski ja Saarikoski)

Historiallisen ajan arkeologinen ja kulttuurihistoriallinen yleisinventointi

10.–13.5.2014

Salla Pärssinen

Kulttuurintutkijain Osuuskunta Aura

Tiivistelmä

Kuhmon Pajakkajokialueen arkeologinen ja kulttuurihistoriallinen yleisinventointi liittyi alueen kalataloudelliseen kunnostushankkeeseen. Hankkeen tarkoitus on kunnostaa joki virtakutuisten kalalajien lisääntymis- ja poikastuotantoalueeksi. Jokea on käytetty historiallisella ajalla tervan kuljetusreitteinä sekä uittoväylänä ja inventointialueella sijaitsee yksi muinaisjäännösalue, Saarikosken rautaruukki. Inventoinnilla haluttiin selvittää onko hankealueella säilyneitä tai osittain tuhoutuneita muinaisjäännöksiä tai muita kulttuuriperintökohteita sekä ilmoittaa niiden sijainti ja rakenteiden laajuus. Inventoinnin ja kulttuurihistoriallisen selvityksen perusteella löytyi useita kohteita, joista jo aiemmin tunnettujen kohteiden lisäksi määriteltiin kaksi uutta kiinteää muinaisjäännöstä ja kaksi mahdollista muinaisjäännöstä. Lisäksi inventoinnissa löytyi useita muita kulttuuriperintökohteita.

Sisällysluettelo

Arkisto- ja rekisteritiedot.....	2
1. Johdanto	3
2. Alueen kulttuurihistoriallinen selvitys.....	4
2.1. Varhainen asutus.....	4
2.2. Tervanpoltto	5
2.3. Saarikosken ruukki.....	6
2.4. Metsäteollisuus	7
3. Inventointialue	8
Peruskarttaote Pajakkakoski	9
3.1. Pajakkakoski	10
Peruskarttaote Akonkoski	13
3.2. Akonkoski.....	14
Peruskarttaote Saarikoski.....	16
3.3. Saarikoski.....	17
4. Yhteenvedo inventoinnin tuloksista.....	21
Yhteenvetotaulukko	23
Kohdeluettelo	24
Lähteet ja kirjallisuus	46
Karttaluettelo 1-3	47
Digitaalikuvaluettelo, Kuhmo Akonkoski.....	47
Digitaalikuvaluettelo, Kuhmo Pajakkakoski.....	48
Digitaalikuvaluettelo, Kuhmo Saarikoski	49
Kartat 1-3.....	50
Liitteet 1-4	53

Arkisto- ja rekisteritiedot

Kohteen nimi:	Kuhmon Pajakkajokialue (Pajakkakoski, Akonkoski ja Saarikoski)
Kohteen ajoitus ja tutkimuksen laatu:	Historiallisen ajan arkeologinen ja kulttuurihistoriallinen yleisinventointi
Inventoijat:	Salla Pärssinen (FM) ja Verna Kalmari (HuK)
Kulttuurihistoriallinen selvitys:	Reeta Laitila (FM)
Tutkimuslaitos:	Kulttuurintutkijain Osuuskunta Aura, Kansankatu 47 A, 4.krs, 90100 Oulu
Kenttätöaika:	10. – 13.5.2014
Tutkimusalueen kokonaislaajuus:	6,6 ha
Tutkimusten tilaaja/rahoittaja:	Kuhmon kaupunki / Pajakkajokialueen investointi- ja kehittämishanke
Kunta, kylä, tila:	Kuhmo, Pajakkakoski, 290:405:25:91, 290:405:140:288, 290:405:26:53, 290:405:26:434 Kuhmo, Akonkoski, 290:405:24:14, 290:405:23:67, 290:405:23:53 Kuhmo, Saarikoski, 290:405:272:15, 290:405.20:10, 2990:405:20:2
Peruskarttalehti/ -lehdet:	TM35-lehtijako Q5414A ja Q5412G/ Yleislehtijako 441305C ja 441305A
Aikaisemmat tutkimukset ja tarkastuskäynnit:	Suomen metalliruukit M-S 1980-1994, Erkki Härö, Museovirasto. (Id. 1633) Suomen rakennuskulttuurin yleisluettelo 1987, Kainuun ruukit, inventointi, Päivi Tervonen, Kainuun museo. (Id 4563)
Kertomukseen liittyvien kuvien numerot:	PK_1-27, AK_1-8, SK_1-32
Alkuperäisen tutkimuskertomuksen säilytyspaikka: Kopio:	Museoviraston arkeologinen keskusarkisto, Helsinki Kuhmon kaupunki, Kainuun museo

1. Johdanto

Inventointi liittyi Kuhmon kaupungin Pajakkajokialueen investointi- ja kehittämishankeeseen, joka puolestaan on osa suurempaa Euroopan aluekehitysrahaston rahoittamaa Vesistöt-hanketta. Vesistöt-hankkeen tavoitteena on laatia Pajakkajoen maisema- ja aluesuunnitelma. Investointi- ja kehittämishankkeen tarkoituksena on edelliseen liittyen kunnostaa joki virtakutuisten kalalajien lisääntymis- ja poikastuotantoalueeksi. Pajakkajoki on virtaamaltaan Kainuun suurin rakentamaton jokiväylä. Joki on rauhoitettu energiantuotannolta. Kunnostustoimilla pyritään kehittämään Pajakkajoen matkailu- ja virkistyskäyttöä sekä kasvattaa joen kalataloudellista arvoa.¹

Jokea on käytetty historiallisella ajalla tervan kuljetusreitinä Kuhmosta Ouluun saakka. Jokea on myös käytetty uittoväylänä metsäteollisuuden kehittymisen myötä. Pajakkajoen Saarikoskessa sijaitti vuosina 1874–1878 rautaruukki (muinaisjäännösrek.nro. 1000005542), jonka toiminta päättyi tulipaloon.² Museovirasto on Pohjois-Suomen aluehallintoviraston pyytämässä lausunnossa (MV/325/05.02.01/2013) Pajakkajoen kalataloudellisesta kunnostuksesta kommentoinut, että ennen kalataloudellisia kunnostustöitä tulee toimenpidealueella tehdä arkeologinen ja kulttuurihistoriallinen inventointi. Inventoinnilla pyritään turvaamaan kulttuurimaiseman, mahdollisten muinaismuistolain rauhoittamien kiinteiden muinaisjäännösten ja muiden kulttuuriperintökohteiden suojelu. Museoviraston lausunnon mukaan alueen käyttöhistoria ja tiedossa olevat arkeologiset ja kulttuurihistorialliset jäännökset viittaavat siihen, että uusia arkeologisia ja kulttuurihistoriallisia kohteita tulee löytymään. Inventointialue käsitti Pajakkajokeen kuuluvat toimenpidealueet Pajakkakosken, Akonkosken ja Saarikosken ja niille johtavat suunnitellut koneurat sekä suunnitteilla olevat laiturien paikat Pajakkakosken ylävirrassa.

Inventoitava alue oli noin 6,6 ha. Maastotarkastukseen varattiin neljä päivää ja tutkimuksen kustannuksista vastasi Kuhmon kaupunki. Tutkimuksen toteutti Kulttuuritutkijain Osuuskunta Aura ja inventoinnin tekivät Salla Pärssinen (FM) sekä Verna Kalmari (HuK). Verna Kalmari teki myös pääosin inventointikertomukseen liittyvät kartat. Kenttätyöt tehtiin 10.–13.5.2014 ja inventointiin liittyvät jälkityöt valmistuivat toukokuussa 2014. Kulttuurihistoriallisen selvityksen teki Reeta Laitila (FM). Arkeologisesta inventoinnista tiedotettiin etukäteen toimenpidealueen maanomistajille kirjeellä.

Helsingissä 26.5.2014

Salla Pärssinen

---

¹ Pajakkajoen kalataloudellinen kunnostussuunnitelma s. 5-6

² Muinaisjäännösrekisteri (Museovirasto): Saarikosken ruukki.

2. Alueen kulttuurihistoriallinen selvitys

Pajakkajokialueen kulttuurihistoriallisen selvityksen teki Reeta Laitila (FM).

2.1. Varhainen asutus

Kuhmon varhaisin asutus sijaitsi enimmäkseen järvien rannoilla, sillä vesistöt olivat tärkeitä kulkureittejä ja kalastus oli tärkeä elannon antaja. Pajakkajoki alkaa Lammasjärvestä ja laskee Pajakkakosken, Akonkosken ja Saarikosken kautta Ontojärveen. Kuhmon tähän mennessä tutkitut kivikautiset asuinpaikat tai niihin viittaavat löydöt ovat keskittyneet Ontojärven ympäristöön (löytöjä sieltä on yli 150 kappaletta³), jota on järven säännöstelyn aiheuttaman vedenpinnan vaihtelun vuoksi eniten tutkittu. Suosittuja asuinpaikkoja ovat varhain olleet myös koskien niskat kuten Katerma, Pajakkakoski ja Lentuankoski.⁴ Pajakkajoen etelärannalla, Saarikosken länsipuolella, vastapäätä vuonna 1878 perustettua Ketolan taloa⁵, sijaitsee mahdollinen asuinpaikka. Pajakkajoki tekee jyrkän mutkan Hiltulanniemen ympäri. Niemen kärjestä ja sen pohjoisrannalta on löytynyt kvartsi-iskoksia (KM 24701:1-4). Muutama kvartsi on löytynyt myös niemenkärjen lounaisrannalta. Kerrotaan, että Hiltulanniemen ja Huovisenniemen koillisrannan välillä sijaitsisi ns. lapinpato, joka olisi kivistä tehty ja saattaisi näkyä veden ollessa hyvin matalalla.⁶

Kuhmon kivikautiset löydöt korostavat Ontonjoen – Lentuan vesireitin merkitystä mutta myös paikkakunnan eteläisen vedenjakajan yli on liikuttu Lammasjärven reitin suunnassa.⁷ Sylväjänniemen alue, joka sijaitsee tärkeänä kulkureittinä toimineen vesiväylän varrella, on ollut asuttuna tuhansien vuosien ajan. Sylväjänniemi on Kuhmon keskustaa vastapäätä oleva pitkä, lännestä Lammasjärveen työntyvä niemi, runsas kilometri Kuhmon kirkosta pohjoiseen. Vanhimmiksi kaivauksissa esille tulleista saviastian paloista on voitu ajoittaa Sär 1 -tyypin palat. Lisäksi asuinpaikalta on löytynyt tyyppillistä kampakeramiikkaa. Niemen pohjoisrannalla ja itäpäässä on 0,7 kilometriä pitkä yhtenäinen kivikautinen asuinpaikka-alue ja siitä puolen kilometrin päässä etelärannalla on pienempialainen asuinpaikka, joka on ollut käytössä esihistoriallisen ajan loppuun asti.⁸

Vesistöjä pitkin ovat aikojen saatossa kulkeneet niin eränkävijät kuin kauppiaatkin. Kivikauden jälkeen Kainuussa on liikkunut viikinkejä, lappalaisia, karjalaisia sekä suomalaisia. Lappalaisten jäljiltä Kuhmoon on jäänyt paljon paikannimiä ja kulttuuriympäristöön mm. lapinhautoja ja pyydyskuoppia. Myös karjalaisperäisiä paikannimiä on paljon.⁹ Kainuuta koskevat kirjalliset tiedot historiallisen ajan asutuksesta alkavat 1500-luvun puolivälin tienoilta. Pysyvä asutus levisi Kuhmoon vuonna 1595 solmitun Täyssinän rauhan jälkeen.¹⁰ Asutus keskittyi Ontojärven ja Lammasjärven rannoille. Manttaalikirjan nimiluettelon mukaan vuonna 1605 Lammasjärvellä asuivat Matti Kettuinen, Pekka Ihalainen, Kauppi Kuhmalainen, Lauri Malinen ja Heikki Tuupalainen ja seuraavana vuonna Maakirjaan merkittiin jo 12 veroa maksavaa talonpoikaa.¹¹ Vuoden 1723

³ Tervo 2006, s.14.

⁴ Wilmi 2003, s.26.

⁵ Tervo 2006, s.136.

⁶ Muinaisjäännösrekisteri (Museovirasto): Hiltulanniemi.

⁷ Wilmi 2003, s.27.

⁸ Muinaisjäännösrekisteri (Museovirasto): Sylväjänniemi.

⁹ Tervo 2006, s. 21.

¹⁰ Huotari 1998, s.3.

¹¹ Heikura 1981, s. 36-38, s. 42.

Maakirjan mukaan Korpisalmeksi kutsutun kylän taloja olivat Pulkkila, Hiltula, Kettula, Ikola, Kopola, Häkklä, Kuvajala, Ruokola, Toivala, Malila, Pääkkölä ja Parviala.¹² Ikolan pappilan (oli olemassa tilana Pajakkakosken nimellä jo 1600-luvulla) sivulla, Pajakkakosken partaalla, on ollut v. 1862 rakennettu puinen silta Pajakkakosken yli (Liite 1). Silta uusittiin v. 1934 mutta se tuhoutui Talvisodassa. Kiviarkut ovat kuitenkin vielä nähtävissä.¹³

Kuhmoniemi oli pitkään pitäjän keskuspaikka. Vanhimmat talot ovat Pulkkila ja Pääkkölä, joista on jaettu mm. Jaakkolan ja Sillankorvan tilat. 1720-luvulla Jaakkolan läheisyyteen rakennettiin ns. latokirkko ja v. 1754 varsinainen ristikirkko. Kirkko paloi 1804 ja uusi kirkko määrättiin perustettavaksi Markkulanmäelle Pajakkakosken niskaan.¹⁴ Kuhmoniemi pysyi paikkakunnan virallisena nimenä vuoteen 1936 saakka. Sen jälkeen vanha nimi jäi tarkoittamaan kirkonkylän läheistä Lammajärveen työntyvää niemeä.¹⁵

2.2. Tervanpoltto

Kuhmolaiset saivat elantonsa 1600-luvulla pääasiassa riistasta, kalasta ja kaskiviljasta.¹⁶ Kaupallinen tervanpoltto käynnistyi Kuhmossa 1700-luvun loppupuolella.¹⁷ Siitä tuli pääasiallinen elinkeino, kun kaskeaminen kiellettiin vuoden 1851 metsäasetuksen myötä. Metsäasetuksen ja katovuosien myötä kaskiviljelystä siirryttiin peltoviljelyyn, mikä luonnollisesti muutti maisemaa ja taloja myös muutettiin vähemmän hallan aroille paikoille, esimerkiksi vaarojen rinteisiin.¹⁸

Tervanpoltolle sallittiin joitakin lievennyksiä metsäasetuksessa, joka kielsi käyttämästä tervan valmistuksessa sauhukseen, laivapuuksi tai rakennuspuuksi kelpaavia puita. Silti oikeutta käytiin usein luvattomasta tervanpoltosta ja tukkien kaatamisesta.¹⁹ Oulun Wiikko-Sanomissa v. 1865 Valitetaan, että tervan myynnistä saadut rahat uppoavat entisiin velkoihin ja että karjan hoidosta saisi luotettavammin leivän lisää.²⁰ Vuonna 1874 Wiikko-Sanomissa puolestaan kerrotaan, että tervaa on viety kesän aikana Ouluun n. 8000 tynnyriä ja siitä on saatu hyvä hinta.²¹ Kuhmossa tervanpoltto olikin 1900-luvun alkupuolelle asti hyvin tärkeä elinkeino. Laajimmillaan kuhmolaisten tervantuotanto oli v. 1900, jolloin Ouluun vietiin 12 717 tervatynnyriä. Kuhmo tuotti silloin eniten tervaa koko Suomessa. Rautatien valmistuminen v. 1904 Kajaaniin lyhensi tervansoutumatkaa mutta sahapuun kysyntä ja tervametsien väheneminen aiheuttivat vuosituoton pienene-
misen. Vielä 1930-luvulla tervaa kuitenkin poltettiin ansaintamielessä mutta tynnyrit kuljetettiin enää Maakunnan rantaan. mistä ne nosteltiin kuorma-auton lavalle.²² Osuusliike Maakunta on merkitty Liitteeseen 2 (Kuhmoniemen kirkonkylä 1920-luvulla).

---

¹² Huotari 1998, s.20.

¹³ Tervo 2006, s.126, s.152.

¹⁴ Tervo 2006, s.142-143.

¹⁵ Wilmi 2003, s.7.

¹⁶ Huotari 1998, s.3.

¹⁷ Wilmi 2003, s.82.

¹⁸ Tervo 2006, s.39.

¹⁹ Heikkinen 2000, s.18-19.

²⁰ Oulun Wiikko-Sanomien 1865.

²¹ Oulun Wiikko-Sanomien 1874.

²² Heikura 1981, s.181.

2.3. Saarikosken ruukki

Sotkamon Petäjälän kirjanpitäjä F.E. Bergström perusti rautaruukin Pajakkajoen varteen vuonna 1874.²³ Saarikosken maat kuuluivat Akonkosken ja Kemilän tiloille (Liite 3) Kuhmoniemen Korpisalmen kylässä.²⁴ Osakkaaksi ryhtyi myös Pekka Juho Kainulainen, jonka rooli oli tärkeä; yhtiön asioita hoidettiin nimellä ”P.J. Kainulainen ja kump.” Ruukin toimintaa oli tarkoitus laajentaa sahateollisuuteen.²⁵ Yhdistämällä ruukkien ja sahojen toiminnat metsävaroja voitiin käyttää aiempaa tehokkaammin hyödyksi, sillä tukkisavotoiden yhteydessä metsään jäi jätetuuta, joka voitiin polttaa hiileksi ja lisäksi sahausjätteistä saatiin täytettä hiilimiihuihin.²⁶ Saarikosken ruukki käsitti 1-raamisen pienen sahan, myllyn, hamarin, hytin, asuinrakennuksia, tallin, hiilihuoneen, makasiineja ja pajan. Koskessa sijaitsevaan saareen rakennettiin silta, joka toimi patona. Saaresta ojentui yläjuoksulle ohjemöljä, joka erotti puolet koskesta kulkuväyläksi vene- ja uittoliikenteelle.²⁷ Ruukin toiminta päättyi tulipaloon 26.5.1878 ja tehtaanhoitaja kertoi Kaiku-lehden toimitukselle, että ”hytti, hamari-paja ja puhallushuone olivat vakuutettu ainoastaan 10 000 mk:n arvosta”.²⁸ Vaikka Saarikosken rautaa pidettiin hyvälaatuisena, ei ruukkia enää rakennettu uudelleen koska samaan aikaan Ruotsista tuotiin huokeampaa rautaa Suomeen. Asuinrakennukset, malmiveneet ja suuret määrät tehtaan miilupuita jäi mätänemään paikalleen.²⁹

Saarikoskella on jäljellä runsaasti rakennusten pohjia, joita vesakoituneessa maastossa on vaikea hahmottaa. Pajakkajoki virtaa Saarikoskessa kahdessa uomassa, sillä välissä on saari. Pohjoinen on varsinainen pääuoma, jota on perattu uittaa ja veneliikennettä varten. Sen pohjoisrannalle on tehty kivistä kosken mittainen möljä.³⁰ Kaiku-lehdessä vuodelta 1889 kerrotaan, että ”kunta on lähettänyt hallitukselle pyynnön saada kosket perkatuiksi ja möljillä varustetuiksi ja hallitus onkin vuosia sitten ryhtynyt toimiin ja ajoittain vielä särkyneistäkin möljistä tehnyt korjaustyöt. Kauppias Kainulainen vaatii hallitukselta 4 000 mk:n korvauksia Saarikosken rannalla olevan möljän aiheuttamasta haitasta.”³¹

Ruukki sijaitsi eteläisen haaran varrella. Saaren ja sillan välissä on ollut kaksiaukkoinen pato. Sen jäännöksiä on käytetty myöhempien siltojen rakentamisessa. Siltayhteyttä ei enää ole. Saaren itäpäässä on muutaman kymmenen metrin pituisen, hirrestä ja kivistä rakennetun virranjohtimen jäännökset. Itse saarella on rautakuonaa ja yhden tai kahden rakennuksen jäännökset. Selvimmät rakennuksen jäännökset ovat peräisin saunarakennuksesta, joka on tehty ruukin toiminta-ajan jälkeen. Varsinaiset tuotantolaitokset ovat sijainneet mantereella, aivan uoman rannassa padon jäänteistä länteen. Ne erottuvat nyt maastossa korkeahkona kumpareena. Tuon kumparealueen länsipuolella rannassa on runsaasti rautakuonaa. Kauempana rannasta voi maastossa erottaa joitain rakennusten pohjia ilmeisesti ruukin jälkeiseltä ajalta.³²

---

²³ Muinaisjäännösrekisteri (Museovirasto): Saarikosken ruukki.

²⁴ Karjalainen 2000, s.88.

²⁵ Heikkinen 2000, s.47.

²⁶ Karjalainen 2000, s.91.

²⁷ Heikura 1981, s.175.

²⁸ Kaiku 1878.

²⁹ Heikura 1981, s.176.

³⁰ Muinaisjäännösrekisteri (Museovirasto): Saarikosken ruukki.

³¹ Kaiku 1889.

³² Muinaisjäännösrekisteri (Museovirasto): Saarikosken ruukki.

2.4. Metsäteollisuus

Suuret nälkävuodet 1860-luvulla saivat aikaan puun kysynnän kasvun ja samoihin aikoihin suoritettiin isojaako. Henkikirjakylä Korpisalmi säilytti isojaossa rajansa ja oli isojaon jälkeen Kuhmon suurin kylä (53 taloa). Jaakkola ja Tuupala olivat 1860-luvulla kylän vaikutusvaltaisimpia taloja.³³ Vuonna 1860 Gustaf Ståhlberg, Tuupalan isäntä, sai oikeuden rakentaa Pajakkakosken etelärannalle kotitarvesahan neljä vuotta aiemmin pystytetyn myllyn viereen. Myllylle annettiin vuotuista veroa vastaan lupa jauhaa maksusta kuhmolaisten viljaa. Tukkeja sahalla käsitteli Yrjö Piirainen.³⁴ Sekä saha että mylly paloivat helmikuussa 1864 ja tämän epäiltiin olevan talokas Juho Haverisen tuhotyö. Ståhlberg oli myynyt Tuupalan Haveriselle v. 1862. Jaakkolan pääarakennus, joka pitkään oli pitäjän viranomaistoiminnan keskus (sitä käytettiin veronkannon ja henkikirjoituksen tarpeisiin ja siellä toimi myös kievari), paloi v. 1868.³⁵ Nimismies Kaarlo Markkanen, Tuupalan pienemmän asuinrakennuksen isäntä, ja kauppias Juho Kokkonen perustivat hekin 1870-luvulla viljaveroa vastaan jauhaneen myllyn, joka purettiin 1918. Toinen saha perustettiin Saarikosken ruukin yhteyteen v. 1874 mutta se tuhoutui ruukin palossa.³⁶ Tuupalan pihasta Pajakkakosken rantaan johtaa lehtikuusikuja, joka on yhdessä puutarhan kanssa rauhoitettu luonnonsuojelulla v. 1956. Rannassa on jäljellä Myllypirtin rauniot.³⁷

Koskipaikoille, missä puut poukkoilivat valtoimenaan, rakennettiin tukkien ohjaamiseksi ”kossa” tai ”seinä”. Em. tehtiin panemalla puita päällekkäin pinoon, toinen pää rannalle, toinen vinosti myötävirtaan. Seinä valmistettiin kairaten tukkeihin reiät ja kiinnittäen ne tapeilla toisiinsa. Seinä asetettiin syrjälleen koskeen ohjaamaan vettä ja puita estekohdan yli. Silti koskiin pääsi usein muodostumaan ruukkia.³⁸

Lääkäri Henrik Deutch kertoo muistiinpanoissaan vuoden 1814 tienoilla Pajakkakosken kunnostustöistä: ”anottiin vielä Pajakan ja Lentuan koskille perkausta. Pajakkakoskeen tehtiin tammi, vahvempi kuin Ontojella oli tehty. Sitten alettiin suurella joukolla siivota laskuväyliä mutta Lammasjärvi täyttyi kesken syksyn, hajotti tammen ja vei puut muassaan.” Pajakkakoskea kunnostettiin myös v. 1870.³⁹ 1880-luvulla Pajakkakosken sillan alitse alkoi soljua aiempaa tiuhempaan tukkipuita; Oulun Sahayhtiöllä oli kesällä 1881 Pajakkakosken niskassa kahdessa lautassa yhteensä 9600 tukkia.⁴⁰

Savointi ja uitto alkoivat työllistää kuhmolaisia enenevässä määrin 1800–1900-lukujen taitteessa.⁴¹ Vuonna 1906 Kuhmo jaettiin kahteen metsänhoitoalueeseen; Viiksimo-Kalliojärvi-Lentua-Lammasjärvi-Ontojärvi-Ontojoki kuuluivat eteläpuolella ja pohjoispuoli kuului Lentiiran hoitoalueeseen.⁴² Kainuun vielä epämääräiset uitto-olot järjestettiin perustamalla 1910-luvulla Kiannan ja Kuhmon vesistöjen yhteinen uittoyhdistys. Sen toimialue rajoittui Kuhmossa Pajakkakosken alle. 1930-luvulla Kuhmon uittoalue ulotettiin Pajakkakosken yläpuolisille vesille ja 1946 uittoyhdistyksen nimeksi vakiintui Oulujoen uittoyhdistys.⁴³ Uittojen avulla

---

³³ Heikkinen, s.49, s.104.

³⁴ Wilmi2003, s.229.

³⁵ Heikkinen 2000, s. 48-49.

³⁶ Wilmi 2003, s.229.

³⁷ Tuupalan museo: www.kuhmo.fi

³⁸ Heikura 1981, s.201.

³⁹ Heikura 1981, s. 171-172.

⁴⁰ Heikkinen 2000, s.128-129.

⁴¹ Tervo 2006, s.41.

⁴² Heikura 1981, s.196.

⁴³ Wilmi 2003, s. 349.

puuta kuljetettiin mm. Kajaaniin, jossa vuonna 1907 perustettu Kajaanin Puutavarayhtiö oli merkittävä kuhmolaisen puutavaran käyttäjä. Kajaani Oy:n v. 1930 palstakartan mukaan ainakin Huovisensalmessa oli puutavaran lastauspaikka (Liite 4). Vuonna 1955 Kuhmoon perustettiin Kuhmo-yhtiö, joka pitkään oli seudun merkittävimpiä työllistäjiä.⁴⁴ Puiden irtouitto jatkui vuoteen 1972.⁴⁵ Pajakkakosken uiton aikaisia puomeja ja möljiä on kunnostettu 1990-luvun lopulla.⁴⁶

3. Inventointialue

Arkeologinen ja kulttuurihistoriallinen inventointi käsitti kalataloudellisen kunnostussuunnitelman toimenpidealueella sijaitsevat Pajakkajokialueen kolme koskea: Pajakkakosken, Akonkosken sekä Saarikosken. Inventoinnin tuli kattaa kunnostettavat alueet sekä työnaikaiset koneurat ja niiden tarvitsemat varoalueet. Lisäksi inventointi tehtiin myös Pajakkakosken niskaan ehdotettujen laiturien alueilla. Inventoinnilla haluttiin selvittää onko hankealueella säilyneitä tai osittain tuhoutuneita muinaisjäännöksiä tai muita kulttuuri-perintökohteita sekä ilmoittaa niiden sijainti ja rakenteiden laajuus. Tavoitteena oli löytää ja määrittää muun muassa tervankuljetukseen, uittoon ja kalastukseen liittyviä eri-ikäisiä rakenteita kuten möljiä, uitosusteita, pohjapatoja, koskien perkauskivikoita, kalastuslaitteiden jäännöksiä sekä Saarikosken rautaruukin käyttöön liittyviä mahdollisia jäännöksiä kuten siltoja. Veneiden vetomöljä tarkoittaa koskien pahimpien kohtien ylittämisen avuksi tehtyä joko puista ja/tai kivistä noususiltaa. Venettä vedettiin perässä noususiltaa kävellen.⁴⁷

Sääolosuhteet olivat inventoinnin aikana sateiset ja pilviset. Vesi oli kirkasta mutta tummaa. Vedenalaiset rakenteet näkyvät paremmin pinnalle aurinkoisella säällä. Inventointi vesialueella oli tarkoitus tehdä kuivapuvut päällä snorklaamalla ja kosken keskiosiin suunniteltiin kuljettavan kumiveneen avulla. Koskissa vesi oli kuitenkin inventoinnin aikaan keväällä korkealla ja virtaus sen myötä kova. Näin ollen vedessä olevia rakenteita ei päästy tarkastamaan ja dokumentoimaan läheltä turvallisesti eivätkä kaikki rakenteet näkyneet pinnalle korkean veden aikaan. Snorklaaminen onnistui ainoastaan joissain kohdin rantojen tuntumassa, missä virta ei ollut niin kova. Kumivenettä ei olisi ollut virrasta johtuen mahdollista ohjailla eikä pysäyttää tarvittaessa rakenteiden kohdalla. Loppukesästä veden ollessa alhaalla rakenteet varmasti näkyvät paremmin ja niiden luokse pääseminen on mahdollista. Rantojen inventointiin kevät kuitenkin oli otollista aikaa, sillä päällyskasvillisuuden peittämät rakenteet erottuvat paremmin, kun kasvukausi ei ole vielä kunnolla alkanut. Rannat ja tulevien koneurien paikat pystyttiin inventoimaan melko hyvin.

Inventoinnissa havaitut muinaisjäännökset ja kulttuurihistorialliset kohteet kuvattiin digitaalisesti ja niiden sijaintitiedot mitattiin ylös Garmin GPSmap 60Cx – laitteella. Kohteiden sijaintitiedot on ilmoitettu 3-5 metrin tarkkuudella. Mitatut koordinaatit olivat KJ-muodossa ja ne on muutettu raporttiin ETRS-TM35FIN –muotoon. Inventoinnin yhteydessä ei kerätty talteen löytöjä. Inventoinnissa otettiin digitaalisia kuvia Canon EOS M kameralla. Pajakkakosken kuvat on nimetty PK_1-27, Akonkosken kuvat AK_1-8 ja Saarikosken kuvat SK_1-32. Kuvat löytyvät DVD:ltä, joka toimitetaan asiakkaalle.

---

⁴⁴ Kuhmon historiaa: www.kajaaninyliopistokeskus oulu.fi/kainuu

⁴⁵ Wilmi 2003, s.350.

⁴⁶ Tervo 2006, s.152.

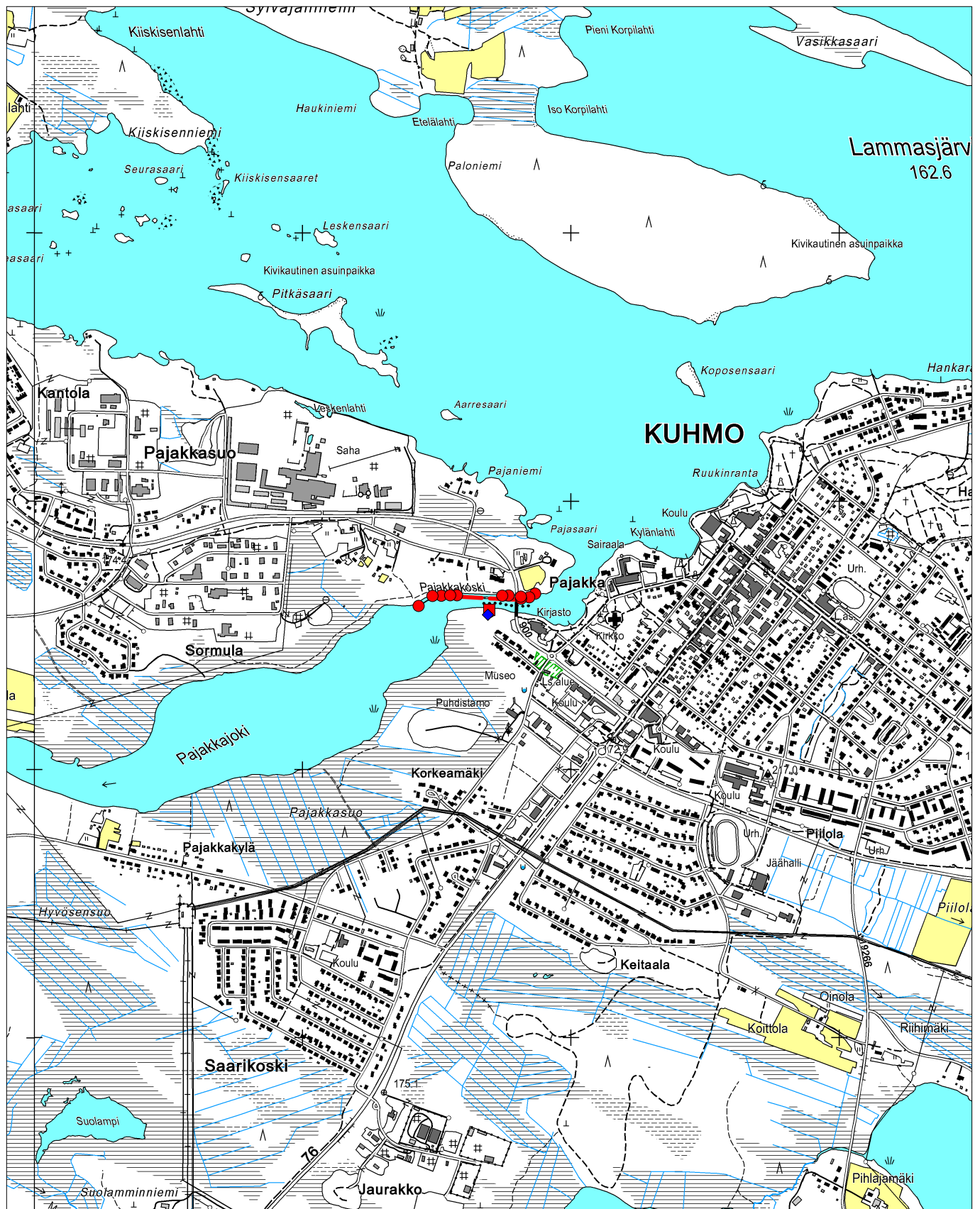
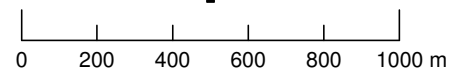
⁴⁷ Wilmi 2003, s. 252.

KUHMO Pajakkakoski

Peruskarttaote

Mk 1:20 000

N

ETRS-TM35FIN: P=7113595, I=621697

YKJ: P=7116574, I=3621917

Taustakartta © Maanmittauslaitos

3.1. Pajakkakoski

Itä-länsisuuntainen Pajakkakoski sijaitsee Kuhmon kaupungissa Pajakkajoessa Hyryntien sillan molemmin puolin. Inventointialue käsitti sillan molemmat puolet etelä- että pohjoisrannoilla. Kosken leveys vaihtelee suunnilleen 46 metristä 137 metriin ja se on kapeimmillaan sillan kohdalla. Pituutta koskelle jää alle 500 metriä. Pohjoisrannalle on rakennettu noin 400 metriä pitkä veneiden vetomöljä, joka erottaa osan koskesta noin 10 metriä leveäksi sivu-uomaksi. Inventointi koskella suoritettiin 10. ja 12.5.2014. Pajakkakosken inventoidut kohteet löytyvät kartasta 1.

Kohde 1: Pajakkakoski, eteläranta, rakennuksen pohja 5

Pajakkakosken etelärannalla Hyryntien sillan länsipuolella (alavirta) ranta nousee melko jyrkästi ylärinteeseen päin muodostaen tasanteen, jota pitkin kulkee metsäpolku. Rannalla koskeen päin työntyvässä pienessä niemekkeessä on isoja kiviä. Tällä kohdalla noin 10,5 metrin päässä rannasta, sijaitsee rakennuksen pohja ja uuni (ks. kuvat PK_19 ja 20). Rakenne on selkeästi maasta erottuva neliönmuotoinen rakennuksen pohja (5 x 4,5 metriä), jonka kaakkoiskulmassa sisäpuolella on kivistä ja laastista muurattu uuni. Rakennuksesta on jäljellä huonokuntoinen, maaton puukehikko, joka erottuu noin 20–30 cm korkuisina seininä. Paikalta löytyi kirkasta ikkunalasia. Rakenne on kasvillisuuden peittämä ja uunin päällä kasvaa puu. Uuni on korkeimmalta kohdaltaan 1,4 metriä ja matalimmillaan 1 metrin. Kyseessä on todennäköisesti Myllypirtin rauniot, jotka liittyvät Pajakkakosken rannalla sijainneeseen Tuupalan talon myllyyn. Myllyjä on ollut useita. Tuupalan talon asukkaat Uhlbäckit saivat oikeuden perustaa kotitarvemyllyn Pajakkakosken rannalle vuonna 1778. Lisäksi Tuupalan talolla oli vuosina 1856–1864 mylly sekä vuosina 1860–1864 kotitarvesaha. Tuupalan pienemmän asuinrakennuksen isäntä rakennutti uuden myllyn 1870-luvulla, joka purettiin vuonna 1918.⁴⁸

Kunnostussuunnitelman mukaan rantakivikon muodostamaa niemekettä avataan ja rannan tuntumaan kaivetaan noin metrin levyinen väylä. Rannan kiviä siirretään virtaan. Veden alle jäävässä rantaosassa ja aivan rannan tuntumassa ei erottunut rakenteita. Kunnostussuunnitelman mukaan koneuran reitti menee suoraan sillan länsipuolelta veteen. Koska rakennuksen pohja 5 sijaitsee melko lähellä rantaa (10,5 metriä), tulisi tällä kohdalla varmistaa rannalla työskenneltäessä, ettei koneilla mennä liian lähelle rakennetta ja ettei ranta toimenpiteistä johtuen joudu eroosiolle alttiiksi.

Kohde 2: Pajakkakoski, eteläranta, kivijalka 1

Rakennuksen pohjasta 5 noin 10 metriä lounaaseen sijaitsee kivijalka. Kyseessä on hajonnut kivijalka, josta on näkyvillä enää länsiseinä ja hiukan pohjoisseinää. Rakenteessa ei ole uunia. Kivijalka 1 sijaitsee loivassa koskeen päin viettävässä rinteessä. Kivijalka on noin 30 cm korkea länsipuolelta ja sitä erottuu 4 metrin matkalta. Rakenteen päällä kasvaa puita. Rakenne ei erotu muilta osin joten siitä ei saatu muita mittoja (ks. kuva PK_27). Rakenne saattaa liittyä alueella toimineeseen myllyyn tai sahaan. Kivijalka sijaitsee korkeammalla ylärinteessä eikä se ole vaarassa tuhoutua kunnostussuunnitelman mukaan.

---

⁴⁸ Wilmi 2003, s.229; Tuupalan museo: www.kuhmo.fi

Kohde 3: Pajakkakoski, eteläranta, maarakenne 1

Hyryntien sillan länsipuolella (alavirta) loivassa koskeen päin viettävässä rinteessä, noin 25 metrin rannasta etelään sijaitsee maarakenne. Maarakenne koostuu kolmesta suorakaiteen muotoisesta kuopasta ja niiden reunojen valleista. Kaksi kuopista (1 ja 2) on pohjois-eteläsuuntaisia ja niissä on hevosenkengän muotoiset vallit, jotka ulottuvat korkeimmalta kohdalta maanpintaan verrattuna noin 60 cm korkeudelle. Vallien päällä kasvaa puita. Valleista alaspäin mitattuna kuopat ovat syvimmillään 1,4 metriä ja vallit ovat noin 1,4 metriä leveät. Kuoppa 1 on pohjois-eteläsuunnassa mitattuna 6,1 metriä pitkä ja kuoppa 2 puolestaan 5,5 metriä pitkä. Kuoppien yhteinen leveys vallien ulkoreunasta toiseen mitattuna on 8,6 metriä. Vallien leveys on 1,4 metriä ja kaivantoinen on 2,7 metriä leveä. Itä-länsisuuntainen kuoppa 3 on myös suorakaiteen muotoinen ja sitä ympäröi myös hevosenkengän muotoiset vallit. Kuoppa 3 on kuoppia 1 ja 2 hieman pyöreämpi. Vallit ovat 70 cm leveät ja maanpintaan verrattuna noin 20 cm korkeat. Kuopan 3 syvyys on noin 1,4 metriä, leveys 2 metriä ja pituus 3,5 metriä. (Ks. kuvat PK_22 ja 25). Kuoppien 1-3 vieressä on pyöreä kuoppa (kuoppa 4), joka lienee kuitenkin resentti eikä luultavasti kuulu samaan kontekstiin kolmen suorakaiteen muotoisen kuopan kanssa. Kuoppaa 4 on käytetty jätekuoppana ja se on 1,3 metriä syvä ja sen halkaisija on noin 2,5 metriä. Sen ympärillä ei ole valleja. Maarakenne 1 voisi olla mahdollisesti jonkinlainen maakellari. Rakenne saattaa liittyä alueella toimineeseen myllyyn tai sahaan. Maarakenne 1 sijaitsee korkeammalla ylärinteessä eikä se ole vaarassa tuhoutua kunnostussuunnitelman mukaan.

Kohde 4: Pajakkakoski, pohjoisranta, möljä 1

Kunnostussuunnitelman mukaan Pajakkakosken pohjoisrannalla Hyryntien sillan kupeen kivipenka itäpuolella jätetään paikoilleen. Inventoinnissa huomattiin, että kyseinen kivipenka on osa veneiden vetomöljää muodostaen sen pohjoisrantaan päin kaartuvan itäpään (ks.kuva PK_4). Se on rakennettu tai kunnostettu samalla kiviaineksella ja tekniikalla kuin sillan alta sen länsipuolelle jatkuva möljäkin. Möljä irtaantuu Hyryntien sillan länsipuolella rannasta ja sen pohjoispuolelle jää noin 10 metriä leveä ja noin 350 metriä pitkä sivu-uoma (ks. kuva PK_8). Möljää on kunnostettu useaan otteeseen, muun muassa 1990-luvulla⁴⁹. Viimeisin kunnostus on tapahtunut paikallisten informanttien mukaan viime kesänä, jolloin kuvien perusteella ainakin möljän päällä ollut puinen kävelypolku on uusittu ja laajennettu. Möljä koostuu isoista toisiinsa raudoilla kiinnitetystä kivistä. Möljässä on myös tasaisin välein rautaisia köyden kiinnitysrenkaita. Möljä jatkuu tällaisena noin 300 metriä. Viimeinen alle sadan metrin osa möljää on selkeästi uudempi ja se on rakennettu neljästä hirsikerrasta, joiden sisäpuolella on pieniä kiviä (ks.kuva PK_11). Möljän alapuolella saattaa vielä olla alkuperäistä rakennetta, mutta se ei erottunut inventoinnissa. Aivan möljän uudemman jatkeen länsipäädystä erottuu vielä noin 5 metrin matkalta isoja kiviä, jotka nyt olivat veden alla. Tällä kohdalla myös snorklattiin mutta kivirakenteen reunoja tai päätyä ei pystytty tarkastamaan kovan virtauksen takia. Kuhmossa kulkuyhteyksien parannustöiden yhteydessä rakennettiin Pajakkakoskelle vuonna 1870 kivinen möljä ja vuonna 1907 Pajakkakosken alajuoksulle rakennettiin 106 metriä pitkä puinen möljä.⁵⁰ Nykyisen möljän rakennusajankohdasta ei ole varmuutta, mutta sen alimmat osat saattavat olla säilyneet tuosta ensimmäisestä kivimöljystä. Möljä on nykyään paikallisten suosima ulkoilureitti ja sitä käyttävät myös urheilukalastajat. Möljän alittaa kaksi rumpuputkea ja putket on suunnitelman mukaan tarkoitus poistaa ja avata möljään 2 metriä leveä virtausaukko. Myös alemmas aiotaan avata kaksi aukkoa. Suunnitella olevien koneurien alueilta ei löydetty rakenteita.

---

⁴⁹ Tervo 2006, s.152.

⁵⁰ Wilmi 2003, s.254.

Kohde 5: Pajakkakoski, pohjoisranta, rantapenger 1

Hyryntien sillan länsipuolella (alavirran puoli) rantaa myöten on rakennettu penger, joka luultavasti kuuluu möljään 1. Sen kiviaines on samankaltaista tai se on mahdollisesti rakennettu samaan aikaan kuin möljää on kunnostettu. Rantapenger koostuu monenkokoisista kivistä, jotka tukevat rantaa eroosiolta. Penkereeseen virtaa voimakkaasti vettä möljässä olevan aukon (rumpuputken) kautta. Ilman kivikkoa ranta lähtisi pikkuhiljaa virran mukaan. Kivipenger on pituudeltaan noin 23 metriä ja leveydeltään 1,5 - 4 metriä. Rakenne jatkuu vedenpinnan alla muutaman metrin. Tämä rantapenger on tarkoitus purkaa kunnostussuunnitelman mukaan. (Ks. kuva PK_14)

Kohde 6: Pajakkakoski, pohjoisranta, kivisuiste 4

Hyryntien sillan itäpuolella (ylävirran puoli) on kivisuiste, jonka itäosa on kunnostussuunnitelman mukaan tarkoitus purkaa. Kivisuiste alkaa itäosassa muutaman metrin päässä rannasta ja se muodostaa alle 10 metriä leveän sivu-uoman. Se koostuu isoista luonnonkivistä, joita ei ole lohkottu. Kiviä ei ole liitetty yhteen raudoilla tms. Kivisuisteen päällä kulkee paikallisten informanttien mukaan kesällä 2013 kunnostettu puinen kävelypolku. Polku vaikeutti kivisuisteen tarkempaa tarkastelua. Kivisuiste on noin 55 metriä pitkä. (Ks. kuva PK_6). Kivisuisteen länsiosassa (sivu-uoman alaosassa) on pohjapato, joka poistetaan kunnostussuunnitelman mukaan. Pohjapato ei erottunut kunnolla inventoinnin aikana, sillä kohdalle oli rakennettu puinen silta, ja virtaus oli voimakas.

Kohde 7: Pajakkakoski, pohjoisranta pohjapadot 1-3

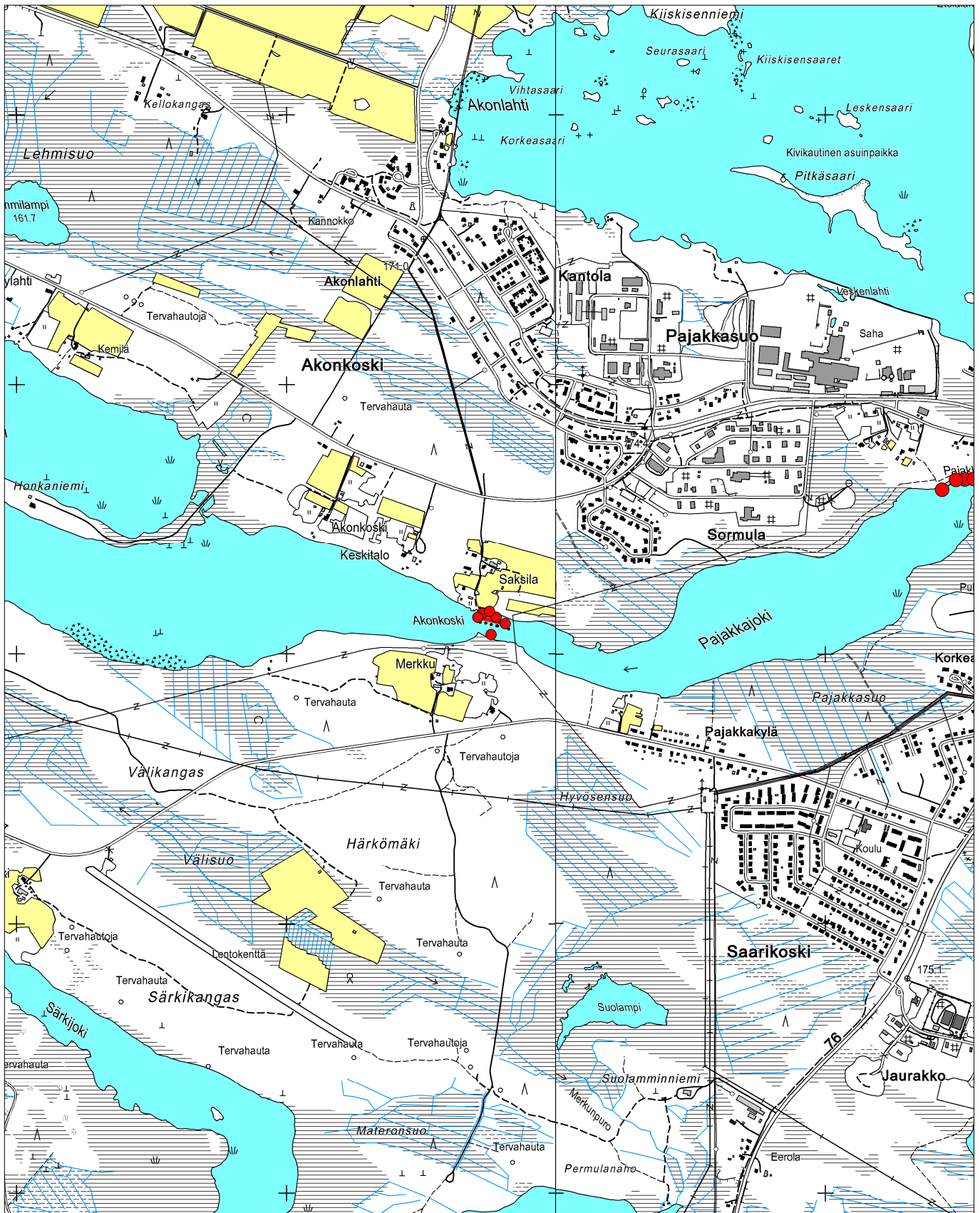
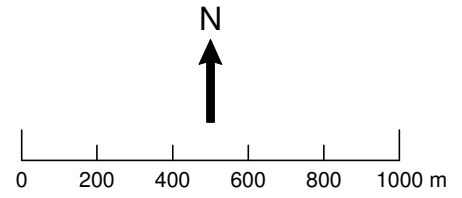
Möljän 1 erottamassa sivu-uomassa havaittiin kolme pohjapatoa. Pohjapadot 1 ja 2 muodostuvat kivistä eikä niissä havaittu puurakennetta. Pohjapadot saattavat olla melko reserntejä. (ks. kuva PK_16). Lähimpänä sivu-uoman ylittävää kävelysiltaa sijaitseva pohjapato 3 puolestaan muodostuu kivistä sekä isojen kivien väliin kiilatusta paksusta kuorellisesta hirrestä (ks. kuva PK_17).

Muita huomioita:

Kosken niskan yläpuolelle pohjoisrannalle on suunnitteilla laiturinpaikka. Joki muodostaa tähän kohtaan poukaman, jossa virtaus oli kohtuullinen. Alueella snorklattiin mutta mitään muinaisjäännökseen viittaavia rakenteita ei löytynyt. Suunnitteilla olevilta koneuran alueilta ei löydetty rakenteita pohjoisrannalla sillan itä- eikä länsipuolelta.

Etelärantaa Hyryntien sillan itäpuolella (ylävirran puoli) on tarkoitus kaivaa syvemmäksi kunnostussuunnitelmassa. Alueelle on myös suunnitteilla laituri. Tämä alue pystyttiin tarkastamaan osittain snorklaamalla. Mitään rakenteita ei erottunut veden alta eikä rannalta. Myöskään suunnitteilla olevan koneuran alueelta ei löydetty rakenteita sillan itäpuolelta.

KUHMO Akonkoski
Peruskarttaote
Mk 1:20 000

ETRS-TM35FIN: P=7113159, I=619753
YKJ: P=7116138, I=3619973

Taustakartta © Maanmittauslaitos

3.2. Akonkoski

Pajakkajokea pitkin noin 2 km länteen päin Pajakkakoskelta sijaitsee Akonkoski. Akonkoski on Pajakkakoskea ja Saarikoskea pienempi koskialue ja sen molemmat rannat ovat melko soistuneita. Varsinkin eteläranta on soista vesijättömaan kaltaista maata ja kulkeminen sinne onnistuu vain tämän vetisen alueen kautta. Pohjoisranta kohoaa hiukan länsipäässä, jossa on valmis tieura yksityistilojen kohdalla ja peltoa. Itäpuolella pohjoisranta on soista pajukon ja ruohikon peittämää maata. Vuonna 1907 Akonkoskeen rakennettiin puinen noususilta eli möljä⁵¹. Tällaisesta puisesta rakenteesta ei kuitenkaan löytynyt inventoinnissa viitteitä. Akonkosken inventoidut kohteet ovat kartassa 2. Akonkosken pohjoisrannan puolella sijaitsee kaksi virransuuntaista (itä-länsisuuntaista) kivisuistetta, jotka aiotaan suunnitelman mukaan purkaa. Kivisuisteet 5 ja 6 luovat koskeen kaksi sivu-uomaa, joista lähempänä rantaa olevassa virtaus on voimakkaampi (rannan ja kivisuisteen 5 välinen uoma).

Kohde 8: Akonkoski, pohjoispuoli, kivisuiste 6

Kivisuiste 6 on Akonkosken pohjoispuolen kahdesta kivisuisteesta pidempi ja eteläisempi ja se myös erottuu selkeämmin. Kivisuisteen 6 itäpäässä vesi oli inventoinnin aikaan niin korkealla, ettei suisteen alkua näy tarkasti. Myös virtaus oli voimakas, joten suisteita ei pystytty dokumentoimaan ja tarkastamaan läheltä turvallisesti. Kivisuiste 6 on arviolta noin 3,5 metriä leveä ja noin 105 metriä pitkä. Kivisuiste 6 sijaitsee länsipäässä noin 20 metrin päässä rannasta etelään. (Ks. kuvat AK_2 ja 6)

Kohde 9: Akonkoski, pohjoispuoli, kivisuiste 5

Akonkosken pohjoispuolen kivisuisteista pienempi ja lähempänä rantaa oleva erottuu lähinnä heinikon ja pajukon peittäminä saarekkeina, jotka muodostavat noin 55 metriä pitkän suisteen. Inventoinnin aikaan pinnalle näkyi vain muutamia kiviä. Kivisuisteen 5 itäpää on leveämpi ja suiste kapenee länteen päin mentäessä. Kivisuiste 5 päättyy rannasta pohjoiseen olevan talon itäpään kohdalle. Kivisuiste 5 sijaitsee länsipäässä noin 12 metriä rannasta etelään. (Ks. kuvat AK_3,4)

Kohde 10: Akonkoski, eteläranta, kivisuiste 3

Akonkosken etelärannan puolella koskea on kunnostussuunnitelman mukaan jonkinlainen virran suuntaisesti kulkeva kivisuiste sekä viistosti virtaan vasten kulkeva patomainen rakenne, jotka aiotaan purkaa. Vesi oli inventoinnin aikaan niin korkealla, että etelärannan puolella koskea ei erottunut kunnolla mitään rakenteita. Inventoinnissa kirjattiin ylös piste rannalta, jonka kohdalla erottui hiukan veden alla kiviä. Tämä havainto on kuitenkin hyvin epämääräinen. Kyseessä saattaa olla kivisuisteen itäpää. (Ks. kuva AK_1)

Kohde 11: Akonkoski, pohjoisranta, ruoppauskivikko

Pohjoisrannalla on kosken ruoppauskivikkoa, jota suunnitelman mukaan on tarkoitus levittää sivu-uomaan (ks. kuva AK_5). Kivikko alkaa yksityistilan pellon itäpäästä pelto-ojan kohdalta ja jatkuu aina kivisuisteen 5 länsipäähän saakka. Ruoppauskivikko on pohjois-eteläsuunnassa noin 10–15 m leveä ja noin 40 metriä pitkä itä-länsisuunnassa.

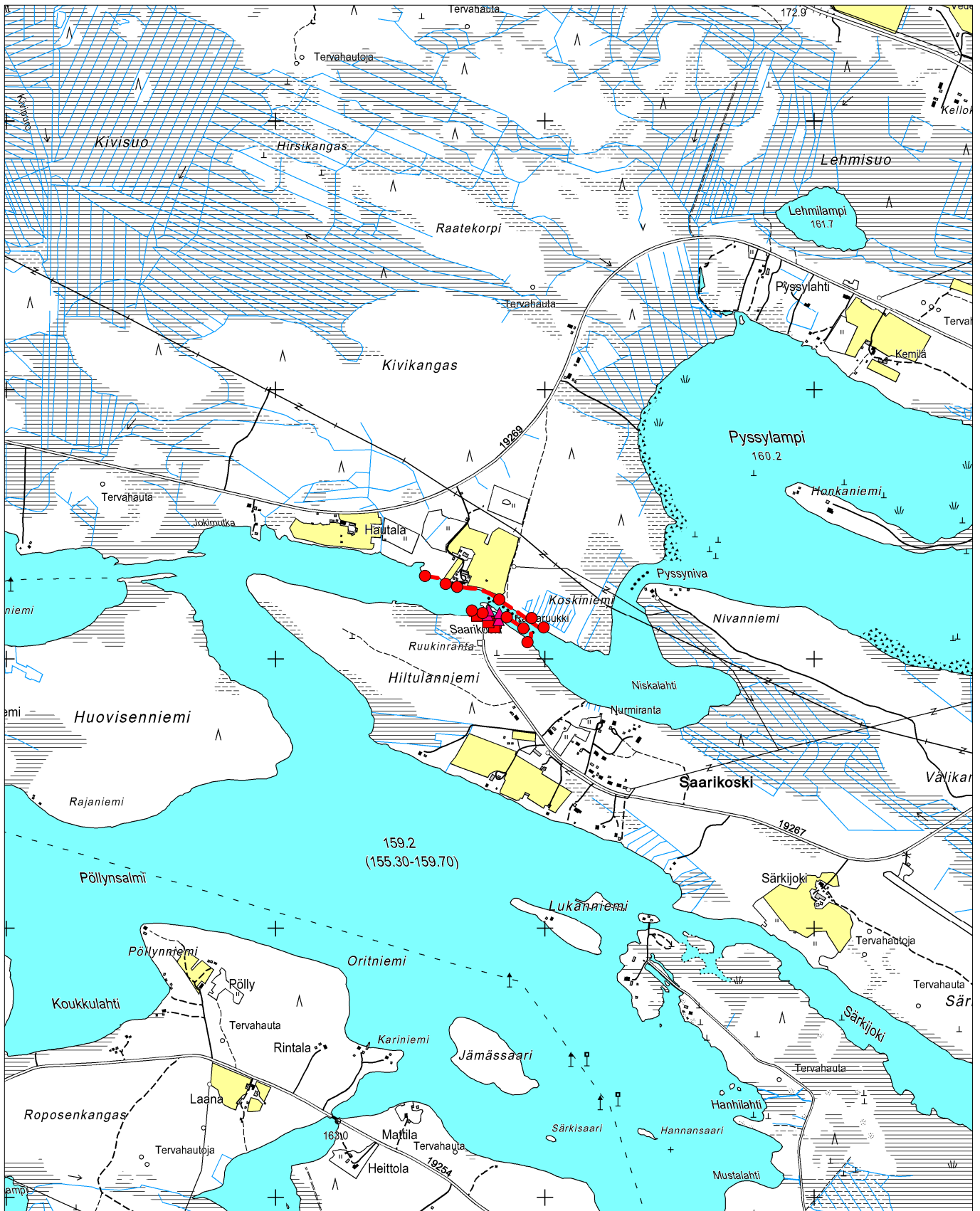
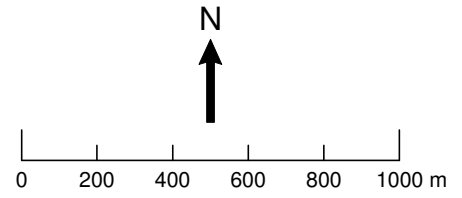
⁵¹ Wilmi 2003, s.254.

Muita havaintoja

Pohjoisrannalla peltojen lähetyvillä metsätien pohjoispuolella on pelto-ojien kaivamiseen ja peltojen rai-vaamiseen liittyviä kivikasoja jotka eivät ole muinaisjäännöksiä. Rannasta ei inventoinnissa löytynyt muinaisjäännöksiin viittaavia rakenteita. Kivisuisteiden 5 ja 6 länsipuolella on rannasta ulokkeena koskeen päin työntyvä kivilaituri, jota aiotaan suunnitelman mukaan avata. Suunniteltu koneura tulisi kulkemaan pohjoispuolella yksityistilojen pihatien kautta eikä tältä reitiltä löytynyt käyttöä estäviä rakenteita.

KUHMO Saarikoski
Peruskarttaote
Mk 1:20 000

ETRS-TM35FIN: P=7113182, I=616791
YKJ: P=7116161, I=3617010

Taustakartta © Maanmittauslaitos

3.3. Saarikoski

Akonkoskelta noin 3 km länteen päin Pajakkajokea pitkin sijaitsee Saarikoski. Saarikosken etelärannalla on sijainnut rautaruukki vuosina 1874–1878. Kosken keskellä kulkee saari, joka myös on ollut osa ruukkia. Saari jakaa kosken kahteen uomaan. Ruukin alue on suojeltu muinaisjäännösalueena (mj.rek.tunnus 1000005542). Muinaisjäännösalueella on nähtävissä useita rakenteita, joista ainakin osa on ruukin aikaisia. Pohjoisrannalla puolestaan on hyvin säilynyt koko kosken pituinen veneiden vetomöljä. Saarikoski on maisemallisesti vaikuttava alue. Saarikosken inventoidut kohteet ovat kartassa 3. Saarikosken eteläranta, Myllysaari ja ohut kaistale pohjoisrantaa ovat nykyään UPM-Kymmene Oyj:n omistamaa maata.

Kohde 12: Saarikoski, eteläranta, rakenne 1

Rakenne 1 sijaitsee aivan rannassa ja se kulkee rannan mukaisesti (itä-länsisuunnassa). Rakenne koostuu osittain hajallaan olevista kivistä ja hirsistä. Aivan rakenteen länsipäässä on nähtävissä kahdesta ristikkäin menevästä hirsikerrasta koostuva selvempi rakenne. Rakenne on itä-länsisuunnassa 40 metriä pitkä ja mahdollisesti se on aiemmin jatkunut pidemmälle aina rakenteeseen 2 saakka. Leveyttä rakenteella on 8 metriä. Hirsirakenteessa on puusalvoksia ja puutappeja eikä siinä ole nauloja. Kivet on kasattu puurakenteen päälle. Salvokset ovat noin 20 cm leveitä ja tapinreikien halkaisijat ovat 4,5 cm. (Ks. kuvat SK_1,2 ja 4). Päivi Tervosen vuonna 1987 tekemässä inventoinnissa on piirros ruukin rakenteista, jonka mukaan nyt inventoitu rakenne 1 olisi harkkoyhtin jäännöksiä.⁵² Erkki Härö kuvailee vuoden 1980 inventoinnissaan suunnilleen tälle kohdalle hirsirakenteiden varassa olevan noin 1,5 metriä leveän kivipengerryksen. Hän arvelee rakenteen olevan mahdollisesti voimakkaan pohjan. Vuonna 1980 paikalla ollut rakenne on luultavasti ollut erinäköinen kun nykyään. Tervosen vuoden 1987 raportissa on valokuvia samannäköisestä rakenteesta. Erkki Härön mukaan vuonna 1980 joen poikki saareen olisi vielä mennyt pato⁵³, jota ei kuitenkaan enää nykyään ole olemassa. Pato on toiminut ruukin toiminnan aikaan myös siltana⁵⁴. Mahdollisesti siis osa padosta on siirretty tai romahtanut 1980-luvulla ja se saattaa osittain peittää Härön kuvailemaa rakennetta. Nyt inventoitu rakenne 1 on kuitenkin huomattavasti leveämpi kuin Härön kuvailema.

Kohde 13: Saarikoski, eteläranta, rakennuksen pohja 4

Rakennuksen pohja 4 sijaitsee kosken eteläreunalla rakenteen 1 yläpuolella rinteessä. Rakennuksen pohja 4 on kooltaan pohjois-eteläsuunnassa 3,3 metriä ja itä-länsisuunnassa 3,5 metriä. Se koostuu paksuista hirsistä, joiden päällä on hirsikansi. Salvosrakenteessa on kolme hirsikertaa. Kyseessä on lattiarakenne. Jää peitti inventoinnin aikaan suuren osan rakenteesta. Rakennuksen pohjan sisäpuolella on paljon rautakuonaa sekä iso kuonapallo. Rakennuksen pohjan ulkopuolella koilliskulmassa on hammaspyörä. (Ks. kuvat SK_8-9). Erkki Härö kuvailee vuoden 1980 inventoinnissaan saman rakenteen ja mainitsee, että kyseinen lattiarakenne olisi paljastunut päällä kasvaneen puun kaaduttua.⁵⁵

Kohde 14: Saarikoski, eteläranta, rakenne 2

Rakenne sijaitsee pysäköintipaikalta tulevan metsätien päätepisteessä aivan kosken reunalla. Rakenteesta on näkyvissä kivien lisäksi 3 virran vastaista poikkihirttä ja 2 virran suuntaista hirttä. Rakenne on itä-länsisuunnassa 5,3 metriä ja etelä-pohjoissuunnassa 3,5 metriä. Vastarannalla saarella näkyy vastaava

---

⁵² Tervonen 1987.

⁵³ Härö 1980.

⁵⁴ Heikura 1981, s.175.

⁵⁵ Härö 1980.

hirsistä ja kivistä tehty rakenne, josta erottuu virran myötäinen hirsi. Saaren rannalla olevan rakenteen päällä kasvaa kaksi isoa koivua. Inventoinnissa rakenne arvioitiin sillan jäännöksiksi ja myös Päivi Tervosen vuonna 1987 tekemän inventoinnin mukaan tällä kohtaa on sijainnut silta. Tervosen mukaan paikalla on ollut ainakin kaksi siltaa, joista viimeinen on sortunut 1970-luvun alkupuolella. Sillan päällä on sijainnut mylly, joka on sijainnut Saarikoskessa käyttämättömänä vielä 1960-luvun alkupuolella.⁵⁶ (Ks. kuva SK_11) Silta toimi myös patona ruukin aikaan.⁵⁷

Kohde 15: Saarikoski, eteläranta, rakenne 3

Etelärannalla on koskeen työntyvä hajonnut kivirykelmä eikä näkyvissä ole puurakenteita. Kivet eivät muodosta selkeää rakennetta. Kivet ovat hajallaan rannan suuntaisesti noin 5 metriä leveällä alueella. Rakenteen 3 kohdalla vastarannalla saassa on kuitenkin näkyvissä rakenteen 2 kaltainen rakenne, joka koostuu kivistä ja puusta. Tällä kohtaa on siis mahdollisesti ollut myös silta. (Ks. kuvat SK_13 ja 14)

Kohde 16: Saarikoski, eteläranta, rakennuksen pohja 1

Suoraan mahdollisen rakenteen 3 eteläpuolella noin 5 metrin päässä on neliön muotoinen rakennuksen pohja, jonka luoteiskulmassa on uuni. Rakennuksen pohja on itä-länsisuunnassa 5 metriä ja pohjois-eteläsuunnassa 5,5 metriä. Rakenne erottuu maastossa matalana 25 cm korkuisena kivijalkana ja uuni puolestaan on korkeudeltaan noin 50–60 cm. Rakennuksen pohjan keskelle tehtiin koepisto, jossa havaittiin tummaa noensekaista multaa. Paikalla oli myös kirkasta ikkunalasiasia. Päivi Tervosen vuoden 1987 inventoinnissa piirtämän luonnostelman mukaan tämä rakennus olisi voinut olla paja. (Ks. kuva SK_15)

Kohde 17: Saarikoski, eteläranta, rakennuksen pohja 2

Rakennuksen pohja 2 sijaitsee noin 10 metriä etelään rakennuksen pohjasta 1. Rakennuksen pohja koostuu neliönmuotoisesta, huonosti maastosta erottuvasta kivijalasta. Rakennuksen pohja on kooltaan pohjois-eteläsuunnassa 5,9 metriä ja itä-länsisuunnassa 5,3 metriä. Rakennuksen pohjan keskelle tehtiin koepisto, jossa havaittiin heti pintamaan alta noin 15 cm paksu hyvin tumma ja nokinen hiiltä sisältävä palokerros. Rakenteessa ei ole uunia. Rakenteen päällä kasvaa heinikkoa eikä siinä ole puita. (Ks. kuva SK_16)

Kohde 18: Saarikoski, eteläranta, rakennuksen pohja 3

Rakennuksen pohjan 2 länsipuolella on selvemmin maastosta erottuva rakennuksen pohja 3. Rakennuksen pohja 3 muodostuu neliönmallisesta kivijalasta ja uunin perustuksista rakenteen kaakkoiskulmassa. Kivijalka nousee pintamaasta noin 40–45 cm ja uuni noin 1,3 metriä. Rakennuksen pohja 3 on kooltaan pohjois-eteläsuunnassa 6,5 metriä ja itä-länsisuunnassa 7,4 metriä. Päivi Tervonen on vuoden 1987 inventoinnissaan nimennyt tämän rakenteen asuinrakennukseksi. (Ks. kuva SK_17)

Kohde 19: Saarikoski, pohjoisranta, möljä 2

Saarikosken pohjoisrannalla kulkee koko kosken mittainen, noin 500 metriä pitkä, kivistä tehty veneiden vetomöljä. Kokonaisuudessa möljä on hyvin säilynyt vaikka siitä on purettu jonkin verran kiviä. Kivet muodostavat vinon rinteeseen ja päällä on tasaisempi alue, jossa on voitu kulkea. Nyt kuitenkin päällyskasvillisuus on peittänyt päällä olevaa tasaisempaa aluetta. Kiviä ei ole liitetty yhteen raudoilla tai millään muulla. Möljässä esiintyy rautaisia veneen köysien kiinnitysrenkaita tasaisin välein. Itäpäässä möljä alkaa pohjois-eteläsuuntaisesti maalta ja kaartaa koskelle jatkuen rannan suuntaisesti länteen päin. Möljän maalle ulottuva itäpää on kasvillisuuden peittäjä ja se erottuu maastosta noin metrin korkuisena vallina. Vallin leveys

⁵⁶ Tervonen 1987.

⁵⁷ Heikura 1981, s.175.

on noin 3,5 metriä ja pituus 13 metriä. Itäpäässä möljän molemmilla puolilla on kaivanto. Kaivanto kulkee möljän pohjoispuolella ja katoaa saaren itäpäähän kohdalla. Kaivanto jatkuu jälleen möljän puolivälin tienoilla olevan ojan molemmin puolin ja häviää taas yksityistontin pellon kohdalla. Möljään on rakennettu yksityistontin kohdalle portaat, jotka johtavat koskeen. Portaat erottuvat paremmin etelärannan suunnalta katsottuna. Portaat ovat 1,8 metriä leveät ja askelmia erottuu ainakin 4,5 metrin metrin matkalla. Viimeiset askelmat ovat koskessa vedenpinnan alla ja yläosassa ne saattavat jatkua pidemmälle talon pihalle. Ne olivat kuitenkin inventoinnin aikaan päällyskasvillisuuden peitossa. Möljää ja varsinkin siihen kuuluvaa vallia on paikoin hajotettu. Itäpäässä noin 5 metrin päässä möljästä pohjoiseen on pyöreähkö kivikasa, joka on ilmeisesti purettu möljästä. Purkukasan ja möljän kiviaines on samankaltaista ja tällä kohtaa möljän vallista puuttuu kiviä. Purkukasan halkaisija on noin 3 metriä ja sen vieressä länsipuolella noin 2 metrin päässä on toinen pitkälle maastunut kivikasa. Molempia peittää päällyskasvillisuus, ne ovat matalia ja erottuvat huonosti maastosta. Möljässä on myös oja. Se on luultavasti puhkaistu möljään pohjoispuolella olevan yksityistaloon (290-405-272-15, Ketola) kuuluvan pelto-ojan vuoksi. Vesi laskee ojaa pitkin pellolta koskeen. Ojan kohdalta noin 9 metriä luoteeseen on ojan kivien purkukasa. Se sijaitsee pellon reunassa sen kaakkoiskulmassa. Kasa voi myös mahdollisesti olla pellon raivausröykkiö, johon on ehkä kasattu möljään tehdyn ojan kiviä. Kasa työntyy kielekkeenomaisesti pellolta rantaa kohti ja on 3,5 x 5 metriä laaja. Möljää on purettu yksityistalon kohdalla ja sen kiviä on käytetty tasoittamaan rantapengertä. Möljän päällä olevia suuria kiviä on purettu ja käytetty täyttömateriaalina koko pihan matkalta. Lisäksi möljästä on purettu kasa kiviä, joka lähtee yksityistontin pihan reunasta vinona koillis-lounaissauntaisena liuskana kohti rantaa ja möljää. Liuska on noin 3,5 metriä leveä ja 11,5 metriä pitkä. Tällä kohtaa möljässä erottuu kaarimainen purettu alue, joka on 16 metriä pitkä. Myös möljän länsipäässä rakenne on hajonnut ja päällimmäiset kivet on siirretty pois. (Ks. kuvat SK_22, 25, 28–30)

Kunnostussuunnitelman mukaan möljä on tarkoitus jättää ennalleen, mutta möljän purkukasoja halutaan käyttää kunnostuksessa. Saarikosken pohjoispuolen koneuraksi suunnitellun tien varrelta ei löydetty muinaisjäänöksiä. Kone ei voi kuitenkaan kulkea lähellä möljää tai möljän yli vaarantamatta sitä. Näin ollen varsinkin yksityistalon kohdalla olevia purkukasoja on hankala käyttää ainakaan siten, että kone tulee suunnitellun uran kautta. Mikäli purkukasoja päätetään käyttää kunnostuksessa, koneen pitäisi mahdollisesti kiertää möljä länsikautta, jossa möljän pohjoispuolella on paremmin tilaa. Kulttuurihistoriallisen selvityksen mukaan möljä on luultavasti rakennettu 1800-luvun lopulla.⁵⁸ Vuosisadan vaihteeseen viittaa myös paikallisen informantin ilmoittama kaiverrus yhdessä möljän kivistä, jossa on vuosiluku 1904 ja nimikirjaimet K.K.⁵⁹

Kohde 20: Saarikoski, eteläranta, kivisuiste 1

Kivisuiste 1 sijaitsee saaren itäpuolella keskellä koskea. Virtaus oli inventoinnin aikaan voimakas eikä kivisuistetta ollut mahdollista dokumentoida ja tarkastaa lähempää. Kivisuiste selkeästi ohjaa virtausta siten, että virtaus on eteläisen sivu-uoman kohdalla pienempi. Saaresta on kulttuurihistoriallisen selvityksen mukaan kulkenut ”ohjemöljä” ylävirtaan vastaavalla tavalla ja se on tehty ohjaamaan veden virtausta⁶⁰. Selvityksessä ei selvinnyt kuinka pitkälle möljä jatkui ja oliko se tehty puusta vai kivistä. Myös Päivi Tervosen vuoden 1987 inventoinnissa piirtämässä alueen kartassa näkyy saaren itäpäästä ylävirtaan jonkinlainen rakenne.⁶¹ Nykyinen kivisuiste vaikuttaisi kulkevan hiukan kauempana, eikä sen rakennusajankohdasta ole

⁵⁸ Kaiku 1889.

⁵⁹ Sähköpostikeskustelu Sallamaria Tikkasen (Museovirasto) kanssa 20.5.2014.

⁶⁰ Heikura 1981, s.175.

⁶¹ Tervonen 1987.

varmuutta. Kunnostussuunnitelman mukaan kivisuiste 1 aiotaan purkaa ja levittää tulevalle poikasalueelle. (Ks. kuva SK_18)

Kohde 21: Saarikoski, eteläranta, kivisuiste 2

Kunnostussuunnitelman mukaan tämä kaareva kivisuiste tai pohjapato aiotaan purkaa ja levittää rantakivikkoon. Koska virtaus oli tällä kohtaa inventoinnin aikaan kova, ei kivisuistetta päästy tarkastamaan lähempää. Vesi oli myös sen verran korkealla, ettei kivisuiste erottunut kokonaan rannalta katsottuna. Suiste vaikutti kuitenkin luonnollisen näköiseltä kivivallilta. (Ks. kuva SK_20)

Muita havaintoja

Kunnostussuunnitelman mukaan kivisuisteen 1 kohdalla etelärannan tuntumassa aiotaan tehdä kaivutyötä. Tästä syystä etelärannalla heikommin virtaavassa rantavedessä snorklattiin. Mitään rakenteita ei löytynyt. Kunnostussuunnitelman mukaan koneurana on tarkoitus käyttää pysäköintialueelta tulevaa valmista metsätietä. Tämä reitti kuitenkin osuu jo aiemmin rajatulle muinaisjäännösalueelle eikä sitä pitkin pääse veteen tuhoamatta reitin alle jääviä rakenteita. Ainakin tien päässä sijaitseva rakenne 2 sekä tien itäpuolella olevat rakennuksen pohjat 1-3 ovat vaarassa. Tiedossa ei ole rakennusten pohjille tarkempaa ajoitusta, mutta ne ovat hyvin todennäköisesti liittyneet ruukin toimintaan. Koneuran pitäisi siis kiertää muinaisjäännösalue itäpuolelta. Lisäksi kosken ylävirrassa oleva kivisuiste 1 on selkeästi tehty ohjaamaan veden virtausta. Mikäli se poistetaan, tulee virtaus todennäköisesti lisääntymään ja alavirran puolella rannassa olevat rakenteet 1 ja 2 ovat vaarassa tuhoutua. Muinaisjäännösalueelle eteläisen metsätien länsipuolelle tasaiselle alueelle rannan tuntumaan on rakennettu hiljattain vielä keskeneräinen pienehkö puinen rakennus. Tämän alla saattaa olla rakenteita, joita ei pystytty inventoinnissa selvittämään. Rakennus saattaa olla vuoden 1980 inventoinnin perusteella ruukin tuotantorakennusten raunioiden päällä.

4. Yhteenveto inventoinnin tuloksista

Arkeologinen ja kulttuurihistoriallinen inventointi käsitti kalataloudellisen kunnostussuunnitelman toimenpidealueella sijaitsevat Pajakkajokialueen kolme koskea: Pajakkakosken, Akonkosken sekä Saarikosken. Inventointi sisälsi kunnostettavat alueet sekä työnaikaiset koneurat ja niiden tarvitsemat varoalueet. Lisäksi inventointi tehtiin myös Pajakkakosken niskaan ehdotettujen laiturien alueilla. Inventointi vesialueella oli tarkoitus tehdä kuivapuvut päällä snorklaamalla ja kosken keskiosiin suunniteltiin kuljettavan kumiveneen avulla. Koskissa vesi oli kuitenkin inventoinnin aikaan keväällä korkealla ja virtaus sen myötä kova. Näin ollen vedessä olevia rakenteita ei päästy tarkastamaan ja dokumentoimaan läheltä turvallisesti eivätkä kaikki rakenteet näkyneet pinnalle korkean veden aikaan. Snorklaaminen onnistui ainoastaan niissä kohdin rantojen tuntumassa, missä virta ei ollut niin kova. Kumiveneettä ei olisi ollut virrasta johtuen mahdollista ohjailla eikä pysäyttää tarvittaessa rakenteiden kohdalla. Loppukesästä veden ollessa alhaalla rakenteet varmasti näkyvät paremmin ja niiden luokse pääseminen on mahdollista. Rantojen inventointiin kevät kuitenkin oli otollista aikaa, sillä päälliskasvillisuuden peittämät rakenteet erottuvat paremmin, kun kasvukausi ei ole vielä kunnolla alkanut. Rannat ja tulevien koneurien paikat pystyttiin inventoimaan melko hyvin.

Pajakkakoski on maisemallisesti vaikuttava alue, jota luonnehtii pohjoisrannan veneiden vetomöljä. Nykyisessä möljässä ei erotu enää vanhempia rakenteita, sillä möljiä on kunnostettu useaan otteeseen, joista viimeisin tapahtui kesällä 2013. Möljiä on kuitenkin kulttuurihistoriallisesti kiinnostava. Kuhmossa tehtyjen kulkuyhteyksien parannustöiden yhteydessä Pajakkakoskeen rakennettiin vuonna 1870 kivinen veneiden vetomöljä ja vuonna 1907 Pajakkakosken alajuoksulle rakennettiin 106 metriä pitkä puinen möljiä. Nykyinen noin 400 metriä pitkä möljiä on rakennettu kivistä ja sen päällä kulkee puinen kävelypolku. Pajakkakosken ylävirralla pohjoisrannan tuntumassa on myös kivisuiste, jonka rakennusajankohtaa ei tunneta. Nykyään kivisuiste on yhdistetty möljiään puisella kävelypolulla. Pohjoisrannan kunnostussuunnitelman mukaiset möljiään ja sen itäpuolen kivisuisteeseen kohdistuvat toimenpiteet saattavat muuttaa kosken maisemallista ilmettä. Pajakkakosken eteläisellä rannalla sijaitsee rakennuksen pohja ja sen kaakkoiskulmassa oleva uuni. Neliönmuotoisesta rakennuksen pohjasta on jäljellä huonokuntoinen, maatunut puukehikko. Uunin päällä kasvaa puu. Kyseessä on todennäköisesti Myllypirtin rauniot, jotka liittyvät Pajakkakosken rannalla sijainneeseen Tuupalan talon myllyyn. Myllyjä on ollut useita. Tuupalan talon asukkaat Uhlbäckit saivat oikeuden perustaa kotitarvemyllyn Pajakkakosken rannalle vuonna 1778. Lisäksi Tuupalan talolla oli vuosina 1856–1864 mylly sekä vuosina 1860–1864 kotitarvesaha. Tuupalan pienemmän asuinrakennuksen isäntä rakennutti uuden myllyn 1870-luvulla, joka purettiin vuonna 1918. Korkeammalta rinteestä löytyivät myös maa-rakenne (mahdollisesti maakellari) sekä huonosti säilynyt kivijalka, jotka mahdollisesti saattavat liittyä myllyn aikaiseen toimintaan. Etelärannan rakennuksen pohja ja uuni sijaitsevat melko lähellä rantaa (10,5 metriä), joten tällä kohdalla tulisi varmistaa rannalla työskenneltäessä, ettei koneilla mennä liian lähelle rakennetta ja ettei ranta toimenpiteistä johtuen joudu eroosiolle alttiiksi. Muille kunnostustoimenpiteille ei inventoinnissa löytynyt Pajakkakoskella esteitä. Pajakkakosken kohteet on merkitty karttaan 1.

Akonkoskella oli inventoinnin aikaan näkyvissä pohjoispuolella kaksi kivisuistetta, joiden rakennusajankohdasta ei tiedetä. Rannoilta ei löydetty muinaisjäänöksiin viittaavia rakenteita ja rannat ovat varsinkin eteläpuolella hyvin kosteita. Valitettavasti inventoinnin aikaan kivisuisteita ei päästy tarkastamaan lähempää kovan virran ja korkean veden vuoksi. Eteläpuolen kivisuisteita ei näkynyt pinnalle ollenkaan. Akonkosken kohteet on merkitty karttaan 2.

Maisemallisesti vaikuttavan Saarikosken etelärannalla on sijainnut rautaruukki vuosina 1874–1878. Kosken keskellä kulkee saari, joka myös on ollut osa ruukkia. Ruukin alue on suojeltu muinaisjäännösalueena (mj.rek.tunnus 1000005542). Muinaisjäännösalueella on nähtävissä useita rakenteita, joista ainakin osa on ruukin aikaisia. Kunnostussuunnitelman mukaan koneurana on tarkoitus käyttää pysäköintialueelta tulevaa valmista metsätietä. Tämä reitti kuitenkin osuu jo aiemmin rajatulle muinaisjäännösalueelle eikä sitä pitkin pääse veteen tuhoamatta reitin alle jääviä rakenteita. Ainakin tien päässä sijaitseva rakenne 2 sekä tien itäpuolella olevat rakennuksen pohjat 1-3 ovat vaarassa tuhoutua. Rakennusten pohjien tarkempaa ajoitusta ei tiedetä varmasti, mutta ne ovat hyvin todennäköisesti liittyneet ruukin toimintaan. Koneuran pitäisi siis kiertää muinaisjäännösalue tarpeeksi kaukaa itäpuolelta. Lisäksi kosken ylävirrassa oleva kivisuiste 1 on selkeästi tehty ohjaamaan veden virtausta. Mikäli se poistetaan, tulee virtaus todennäköisesti lisääntymään eteläpuoleisessa uomassa ja alavirran puolella rannassa olevat rakenteet 1 ja 2 ovat vaarassa tuhoutua. Saarikosken pohjoisrannalla on hyvin säilynyt koko kosken pituinen, noin 500 metriä pitkä möljä. Kunnostussuunnitelman mukaan möljä on tarkoitus jättää ennalleen, mutta möljän purkukasoja halutaan käyttää kunnostuksessa. Saarikosken pohjoispuolen koneuraksi suunnitellun tien varrelta ei löydetty muinaisjäännöksiä. Kone ei voi kuitenkaan kulkea lähellä möljää tai möljän yli vaarantamatta sitä. Näin ollen varsinkin yksityistalon kohdalla olevia purkukasoja on hankala käyttää ainakaan siten, että kone tulee suunnitellun uran kautta. Mikäli purkukasoja päätetään käyttää kunnostuksessa, koneen pitäisi mahdollisesti kiertää möljä länsikautta, jossa möljän pohjoispuolella on paremmin tilaa. Kulttuurihistoriallisen selvityksen mukaan möljä on luultavasti rakennettu 1800-luvun lopulla. Vuosisadan vaihteeseen viittaa myös paikallisen informantin ilmoittama kaiverrus yhdessä möljän kivistä, jossa on vuosiluku 1904 ja nimikirjaimet K.K. Saarikosken kohteet on merkitty karttaan 3.

Yhteenvedotaulokko

KUHMO						
Nro	Kohteen nimi	Mj.rek.tunnus	Laji	Ajoitus	Digikuvat	Koordinaatit (ETRS-TM35FIN)
1	Pajakkakoski, eteläranta, rakennuksen pohja 5	-	Kiinteä muinaisjäännös	Historiallinen	PK_19-20	N 7113595,11 / E 621696,51
2	Pajakkakoski, eteläranta, kivijalka 1	-	Mahdollinen muinaisjäännös	Historiallinen	PK_27	N 7113577,11 / E 621691,51
3	Pajakkakoski, eteläranta, maarakenne	-	Mahdollinen muinaisjäännös	Historiallinen	PK_22-26	N 7113587,11 / E 621696,51
4	Pajakkakoski, pohjoisranta, möljä 1	-	Muu kulttuuriperintökohde	1900-luku	PK_4, 8-13	Itä: N 7113645,09 / E 621814,46 Länsi: N 7113648,08 / E 621517,58
5	Pajakkakoski, pohjoisranta, rantapenger 1	-	Muu kulttuuriperintökohde	1900-luku	PK_14	N 7113649,09 / E 621768,48
6	Pajakkakoski, pohjoisranta, kivisuiste 4	-	Muu kulttuuriperintökohde	Ajoittamaton	PK_4-6	N 7113642,10 / E 621845,45
7	Pajakkakoski, pohjoisranta, pohjapadot 1-3	-	Muu kulttuuriperintökohde	Ajoittamaton	PK_15-18	1: N 7113648,09 / E 621744,49 2: N 7113650,08 / E 621576,56 3: N 7113650,08 / E 621550,57
8	Akonkoski, pohjoispuoli, kivisuiste 6	-	Muu kulttuuriperintökohde	Ajoittamaton	AK_2,4,6	Itä: N 7113113,00 / E 619812,00 Länsi: N 7113137,00 / E 619710,00
9	Akonkoski, pohjoispuoli, kivisuiste 5	-	Muu kulttuuriperintökohde	Ajoittamaton	AK_3,4,6	Itä: N 7113137,00 / E 619778,00 Länsi: N 7113151,00 / E 619726,00
10	Akonkoski, eteläpuoli, kivisuiste 3	-	Muu kulttuuriperintökohde	Ajoittamaton	AK_1	Itä: N 7113072,31 / E 619759,30
11	Akonkoski, pohjoisranta, ruoppauskivikko	-	Muu kulttuuriperintökohde	Ajoittamaton	AK_5	N 7113159,27 / E 619753,30
12	Saarikoski, eteläranta, rakenne 1	1000005542	Kiinteä muinaisjäännös	Historiallinen	SK_1-7	Itä: N 7113172,25 / E 616768,51 Länsi: N 7113181,25 / E 616728,53
13	Saarikoski, eteläranta, rakennuksen pohja 4	1000005542	Kiinteä muinaisjäännös	Historiallinen	SK_7-10	N 7113162,25 / E 616748,52
14	Saarikoski, eteläranta, rakenne 2	1000005542	Kiinteä muinaisjäännös	Historiallinen	SK_11-12	N 7113165,25 / E 616787,50
15	Saarikoski, eteläranta, rakenne 3	1000005542	Kiinteä muinaisjäännös	Historiallinen	SK_13-14	N 7113146,26 / E 616827,49
16	Saarikoski, eteläranta, rakennuksen pohja 1	1000005542	Kiinteä muinaisjäännös	Historiallinen	SK_15	N 7113135,26 / E 616816,49
17	Saarikoski, eteläranta, rakennuksen pohja 2	1000005542	Kiinteä muinaisjäännös	Historiallinen	SK_16	N 7113120,27 / E 616811,49
18	Saarikoski, eteläranta, rakennuksen pohja 3	1000005542	Kiinteä muinaisjäännös	Historiallinen	SK_17	N 7113138,26 / E 616789,50
19	Saarikoski, pohjoisranta, möljä 2	-	Kiinteä muinaisjäännös	Historiallinen	SK_21-32	Itä: N 7113118,27 / E 616995,42 Länsi: N 7113310,19 / E 616554,60
20	Saarikoski, eteläranta, kivisuiste 1	-	Muu kulttuuriperintökohde	Ajoittamaton	SK_18-19	Itä: N 7113115,00 / E 616920,00 Länsi: N 7113157,00 / E 616858,00
21	Saarikoski, eteläranta, kivisuiste 2	-	Luonnollinen	-	SK_20	N 7113063,29 / E 616935,44

Kohdeluettelo

1: Kuhmo, Pajakkakoski, eteläranta, rakennuksen pohja 5

PERUSTIEDOT

Kohdenimi:	Pajakkakoski, eteläranta
Kunta:	Kuhmo
Mj.rek.numero:	-
Mj.tyyppi:	työ- ja valmistuspaikat
Mj.alatyyppi:	vesimyllyt
Ajoitusarvio:	historiallinen
Lukumäärä:	1
Laji:	kiinteä muinaisjäänös
Kiinteistö:	290-405-140-288
Karttalehti:	(TM35) Q5414A / (KKJ) 441305
Koordinaatit (ETRS-TM35FIN):	N 7113595,11 / E 621696,51
Aikaisemmat tutkimukset:	-

INVENTOINTI 2014

Inventointiajankohta:	12.5.2014 Salla Pärssinen ja Verna Kalmari
Kartta:	Kartta 1
Digitaaliset kuvat:	PK_19 ja 20
Kohdekuvaus:	

Hyryntien sillan länsipuolen etelärannalla noin 10,5 metrin päässä rannasta sijaitsee rakennuksen pohjan ja uunin jäännökset. Rakennuksen pohja erottuu maastossa neliönmuotoisena (5 x 4,5 metriä) rakenteena, jonka kaakkoiskulmassa sisäpuolella on kivistä ja laastista muurattu uuni. Rakennuksesta on jäljellä huonokuntoinen, maatunut puukehikko, joka erottuu noin 20–30 cm korkuisina seininä. Paikalta löytyi kirkasta ikkunalasiasia. Rakenne on kasvillisuuden peittämä ja uunin päällä kasvaa puu. Uuni on korkeimmalta kohdaltaan 1,4 metriä ja matalimmillaan 1 metrin. Kyseessä on todennäköisesti Myllypirtin rauniot, jotka liittyvät Pajakkakosken rannalla sijainneeseen Tuupalan talon myllyyn. Myllyjä on ollut useita. Tuupalan talon asukkaat Uhlbäckit saivat oikeuden perustaa kotitarvemyllyn Pajakkakosken rannalle vuonna 1778. Lisäksi Tuupalan talolla oli vuosina 1856–1864 mylly sekä vuosina 1860–1864 kotitarvesaha. Tuupalan pienemmän asuinrakennuksen isäntä rakennutti uuden myllyn 1870-luvulla, joka purettiin vuonna 1918.

Lähteet: Wilmi 2003; Tuupalan museo: www.kuhmo.fi

Kuva PK_19. Pajakkakoski, Hyryntien sillan länsipuolen eteläranta. Rakennuksen pohja 5. S-N. Kuva Salla Pärssinen.

Kuva PK_20. Pajakkakoski, Hyryntien sillan länsipuolen eteläranta. Rakennuksen pohjan 5 uuni. N-S. Kuva Salla Pärssinen

2: Kuhmo, Pajakkakoski, eteläranta, kivijalka 1

PERUSTIEDOT

Kohdenimi:	Pajakkakoski, eteläranta
Kunta:	Kuhmo
Mj.rek.numero:	-
Mj.tyyppi:	kivirakenteet
Mj.alatyyppi:	kiviaidat
Ajoitusarvio:	historiallinen
Lukumäärä:	3
Laji:	mahdollinen muinaisjäännös
Kiinteistö:	290-405-140-288
Karttalehti:	(TM35) Q5414A / (KKJ) 441305
Koordinaatit (ETRS-TM35FIN):	Koordinaatti mitattu rakenteen keskeltä N 7113577,11 / E 621691,51
Aikaisemmat tutkimukset:	-

INVENTOINTI 2014

Inventointiajankohta:	12.5.2014 Salla Pärssinen ja Verna Kalmari
Kartta:	Kartta 1
Digitaaliset kuvat:	PK_27

Kohdekuvaus: Kivijalka sijaitsee rakennuksen pohjasta 5 noin 10 metriä lounaaseen. Kyseessä on hajonnut kivijalka, josta on näkyvillä enää länsiseinä ja hiukan pohjoisseinää. Rakenteessa ei ole uunia. Kivijalka sijaitsee loivassa koskeen päin viettävässä rinteessä. Kivijalka on noin 30 cm korkea länsipuolelta ja sitä erottuu 4 metrin matkalta. Rakenteen päällä kasvaa puita. Rakenne ei erotu muilta osin joten siitä ei saatu muita mittoja. Rakenne saattaa liittyä alueella toimineeseen myllyyn tai sahaan.

Kuva PK_27. Pajakkakoski, Hyryntien sillan länsipuolen eteläranta. Kivijalka 1. N-S. Kuva Salla Pärssinen.

3: Kuhmo, Pajakkakoski, eteläranta, maarakenne 1

PERUSTIEDOT

Kohdenimi:	Pajakkakoski, eteläranta
Kunta:	Kuhmo
Mj.rek.numero:	-
Mj.tyyppi:	maarakenteet
Mj.alatyyppi:	vallit, kuopat
Ajoitusarvio:	historiallinen
Lukumäärä:	3
Laji:	mahdollinen muinaisjäännös
Kiinteistö:	290-405-140-288
Karttalehti:	(TM35) Q5414A / (KKJ) 441305 Pajakka
Koordinaatit (ETRS-TM35FIN):	Koordinaatti mitattu rakenteiden keskeltä N 7113587,11 / E 621696,51
Aikaisemmat tutkimukset:	-

INVENTOINTI 2014

Inventointiajankohta:	12.5.2014 Salla Pärssinen ja Verna Kalmari
Kartta:	Kartta 1
Digitaaliset kuvat:	PK_22-26

Kohdekuvaus:

Hyryntien sillan länsipuolen (alavirta) etelärannalla loivassa koskeen päin viettävässä rinteessä, noin 25 metrin päässä rannasta etelään sijaitsee maarakenne. Maarakenne koostuu kolmesta suorakaiteen muotoisesta kuopasta ja niiden reunojen valleista. Kaksi kuopista (kuopat 1 ja 2) on pohjois-eteläsuuntaisia ja niissä on hevosenkengän muotoiset vallit, jotka ulottuvat korkeimmalta kohdalta maanpintaan verrattuna noin 60 cm korkeudelle. Vallien päällä kasvaa puita. Valleista alaspäin mitattuna kuopat ovat syvimmillään 1,4 metriä ja vallit ovat noin 1,4 metriä leveät. Kuoppa 1 on pohjois-eteläsuunnassa mitattuna 6,1 metriä pitkä ja kuoppa 2 puolestaan 5,5 metriä pitkä. Kuoppien yhteinen leveys vallien ulkoreunasta toiseen mitattuna on 8,6 metriä. Vallien leveys on 1,4 metriä ja kaivanto on 2,7 metriä leveä. Itä-länsisuuntainen kuoppa 3 on myös suorakaiteen muotoinen ja sitä ympäröi myös hevosenkengän muotoiset vallit. Kuoppa 3 on kuoppia 1 ja 2 hieman pyöreämpi. Vallit ovat 70 cm leveät ja maanpintaan verrattuna noin 20 cm korkeat. Kuopan syvyys on noin 1,4 metriä, leveys 2 metriä ja pituus 3,5 metriä. Kuoppien 1-3 vieressä on pyöreä kuoppa (kuoppa 4), joka lienee kuitenkin modernimpi eikä luultavasti kuulu samaan kontekstiin kolmen suorakaiteen muotoisen kuopan kanssa. Kuoppaa 4 on käytetty jätekuoppana ja se on 1,3 metriä syvä ja sen halkaisija on noin 2,5 metriä. Sen ympärillä ei ole valleja. Maarakenne on mahdollisesti jonkinlainen maakellari ja se saattaa liittyä alueella toimineeseen myllyyn tai sahaan.

Kuva PK_22. Pajakkakoski, Hyryntien sillan länsipuolen eteläranta. Maarakenne 1, kuoppa 1. N-S. Kuva Salla Pärssinen.

Kuva PK_25. Pajakkakoski, Hyryntien sillan länsipuolen eteläranta. Maarakenne 1, kuoppa 3. W-E. Kuva Salla Pärssinen.

4: Kuhmo, Pajakkakoski, pohjoisranta, möljä 1

PERUSTIEDOT

Kohdenimi:	Pajakkakoski, pohjoisranta
Kunta:	Kuhmo
Mj.rek.numero:	-
Mj.tyyppi:	kulkuväylät
Mj.alatyyppi:	veneenvetopaikat
Ajoitusarvio:	1900-luku
Lukumäärä:	1
Laji:	muu kulttuuriperintökohde
Kiinteistö:	290-405-227-0
Karttalehti:	(TM35) Q5414A / (KKJ) 441305
Koordinaatit (ETRS-TM35FIN):	(itä) N 7113645,09 / E 621814,46; (länsi) N 7113648,08 / E 621517,58, modernin jatkeen länsipään piste: N 7113610,10 / E 621433,62
Aikaisemmat tutkimukset:	-

INVENTOINTI 2014

Inventointiajankohta:	12.5.2014 Salla Pärssinen ja Verna Kalmari
Kartta:	Kartta 1
Digitaaliset kuvat:	PK_4, 8-13

Kohdekuvaus:

Möljä alkaa Hyryntien sillan itäpuolelta kaartuen rantaa pitkin sillan alta länteen päin alavirran suuntaan. Möljä irtaantuu sillan länsipuolella rannasta ja sen pohjoispuolelle jää noin 10 metriä leveä ja noin 350 metriä pitkä sivu-uoma. Möljää on kunnostettu useaan otteeseen. Viimeisin kunnostus on tapahtunut paikallisten informanttien mukaan viime kesänä, jolloin kuvien perusteella ainakin möljän päällä ollut puinen kävelypolku on uusittu ja laajennettu. Möljä koostuu isoista toisiinsa raudoilla kiinnitetystä kivistä. Möljässä on myös tasaisin välein rautaisia köyden kiinnitysrenkaita. Möljä jatkuu tällaisena noin 300 metriä. Viimeinen noin sadan metrin osa möljää on selvästi uudempi ja se on rakennettu neljästä hirsikerrasta, joiden sisäpuolella on pieniä kiviä. Aivan möljän länsipäädystä erottuu vielä noin 5 metrin matkalta isoja kiviä, jotka inventoinnin aikaan olivat veden alla. Möljän alittaa kaksi rumpuputkea ja sen länsipäädssä kulkee puinen kävelysilta. Kuhmossa kulkuyhteyksien parannustöiden yhteydessä rakennettiin Pajakkakoskelle vuonna 1870 kivinen möljä ja vuonna 1907 kosken alajuoksulle 106 metriä pitkä puinen möljä. Nykyisen möljän rakennusajankohdasta ei ole varmuutta, mutta sen alimmat osat saattavat olla säilyneet tuosta alkuperäisestä kivimöljästä. Möljä on paikallisten suosima ulkoilureitti ja sitä käyttävät myös urheilukalastajat.

Lähde: Wilmi 2003

Kuva PK_4. Pajakkakoski, Hyryntien sillan idänpuoleinen pohjoisranta. Möljän 1 itäpää. N-S. Kuva Salla Pärssinen.

Kuva PK_8. Yleiskuva Pajakkakosken Hyryntien sillalta alavirtaan päin. Möljä 1 oikealla. E-W. Kuva Salla Pärssinen.

Kuva PK_11. Pajakkakoski, Hyryntien sillan länsipuoli, möljän 1 länsipään moderni jatke. E-W. Kuva Salla Pärssinen.

5: Kuhmo, Pajakkakoski, pohjoisranta, rantapenger 1

PERUSTIEDOT

Kohdenimi: Pajakkakoski, pohjoisranta
Kunta: Kuhmo
Mj.rek.numero: -
Mj.tyyppi: kulkuväylät
Mj.alatyyppi: veneenvetopaikat
Ajoitusarvio: 1900-luku
Lukumäärä: 1
Laji: muu kulttuuriperintökohde
Kiinteistö: 290-405-227-0
Karttalehti: (TM35) Q5414A / (KKJ) 441305
Koordinaatit (ETRS-TM35FIN): (keskipiste) N 7113649.09 / E 621768.48
Aikaisemmat tutkimukset: -

INVENTOINTI 2014

Inventointiajankohta: 12.5.2014 Salla Pärssinen ja Verna Kalmari
Kartta: Kartta 1
Digitaaliset kuvat: PK_14

Kohdekuvaus: Hyryntien sillan länsipuolella rantaa myöten on rakennettu penger, joka luultavasti kuuluu möljään 1. Sen kiviaines on samankaltaista tai se on mahdollisesti rakennettu samaan aikaan kuin möljää on kunnostettu. Rantapenger koostuu monenkokoisista kivistä, jotka tukevat rantaa eroosiolta. Penkereeseen virtaa voimakkaasti vettä möljässä olevan aukon (rumpuputken) kautta. Kivipenger on pituudeltaan noin 23 metriä ja leveydeltään 1,5 - 4 metriä. Rakenne jatkuu vedenpinnan alla muutaman metrin.

Kuva PK_14. Pajakkakoski, Hyryntien sillan länsipuolen rantapenger
1. Kuvassa Verna Kalmari. SW-NE. Kuva Salla Pärssinen.

6: Kuhmo, Pajakkakoski, pohjoisranta, kivisuiste 4

PERUSTIEDOT

Kohdenimi: Pajakkakoski, pohjoisranta, Hyryntien sillan itäpuoli
Kunta: Kuhmo
Mj.rek.numero: -
Mj.tyyppi: teollisuuskohteet
Mj.alatyyppi: uiittolaitteet
Ajoitusarvio: ajoittamaton
Lukumäärä: 1
Laji: muu kulttuuriperintökohde
Kiinteistö: 290-405-227-0
Karttalehti: (TM35) Q5414A / (KKJ) 441305
Koordinaatit (ETRS-TM35FIN): (itä) N 7113656,10 / E 621867,44; (keskivaihe) N 7113642,10 / E 621845,45;
(länsi) N 7113637,10 / E 621815,46
Aikaisemmat tutkimukset: -

INVENTOINTI 2014

Inventointiajankohta: 12.5.2014 Salla Pärssinen ja Verna Kalmari
Kartta: Kartta 1
Digitaaliset kuvat: PK_4,5,6

Kohdekuvaus: Hyryntien sillan itäpuolen (ylävirran puoli) tuntumassa on kivisuiste. Kivisuiste alkaa itäosassa muutaman metrin päässä rannasta ja se muodostaa alle 10 metriä leveän sivu-uoman. Se koostuu isoista luonnonkivistä, joita ei ole lohkottu. Kiviä ei ole liitetty yhteen raudoilla tms. Kivisuisteen päällä kulkee kesällä 2013 kunnostettu puinen kävelypolku. Kivisuiste on noin 55 metriä pitkä.

Kuva PK_6. Pajakkakoski, Hyryntien sillan idänpuoleinen pohjoisranta. Kivisuiste 4. W-E. Kuva Salla Pärssinen.

7: Kuhmo, Pajakkakoski, pohjoisranta, pohjapadot 1-3

PERUSTIEDOT

Kohdenimi:	Pajakkakoski, pohjoisranta
Kunta:	Kuhmo
Mj.rek.numero:	-
Mj.tyyppi:	työ- ja valmistuspaikat
Mj.alatyyppi:	kalastuspaikat
Ajoitusarvio:	ajoittamaton
Lukumäärä:	3
Laji:	muu kulttuuriperintökohde
Kiinteistö:	290-405-227-0
Karttalehti:	(TM35) Q5414A / (KKJ) 441305
Koordinaatit (ETRS-TM35FIN):	Pisteet on mitattu möljältä 1 Pohjapato 1: N 7113648.09 / E 621744.49 Pohjapato 2: N 7113650.08 / E 621576.56 Pohjapato 3: N 7113650.08 / E 621550.57
Aikaisemmat tutkimukset:	-

INVENTOINTI 2014

Inventointiajankohta:	12.5.2014 Salla Pärssinen ja Verna Kalmari
Kartta:	Kartta 1
Digitaaliset kuvat:	PK_15-18

Kohdekuvaus:

Möljän 1 erottamassa sivu-uomassa havaittiin kolme pohjapatoa. Pohjapadot 1 ja 2 muodostuvat kivistä eikä niissä havaittu puurakennetta. Pohjapadot 1 ja 2 saattavat olla melko reserntejä. Lähimpänä sivu-uoman ylittävää kävelysiltaa sijaitseva pohjapato 3 puolestaan muodostuu kivistä sekä isojen kivien väliin kiilatusta paksusta kuorellisesta hirrestä. Tämä pohjapato vaikuttaa vanhemmalta.

Kuva PK_16. Pajakkakoski, Hyyryntien sillan länsipuolella pohjoisrannan sivu-uoman pohjapato 2. S-N. Kuva Salla Pärssinen.

Kuva PK_17. Pajakkakoski, Hyyryntien sillan länsipuolella pohjoisrannan sivu-uoman pohjapato 3. Kuvassa Verna Kalmari. SW-NE. Kuva Salla Pärssinen.

8: Kuhmo, Akonkoski, pohjoispuoli, kivisuiste 6

PERUSTIEDOT

Kohdenimi:	Akonkoski, pohjoisranta
Kunta:	Kuhmo
Mj.rek.numero:	-
Mj.tyyppi:	teollisuuskohteet
Mj.alatyyppi:	uittolaitteet
Ajoitusarvio:	ajottamaton
Lukumäärä:	1
Laji:	muu kulttuuriperintökohde
Kiinteistö:	290-405-227-0
Karttalehti:	(TM35) Q5412G / (KKJ) 441305
Koordinaatit (ETRS-TM35FIN):	Koordinaatit on alun perin mitattu rannasta ja siirretty keskeemmälle koskea mittausarvioiden mukaisesti myöhemmin. (itäpää) N 7113113,00 / E 619812,00 (länsipää) N 7113137,00 / E 619710,00
Aikaisemmat tutkimukset:	-

INVENTOINTI 2014

Inventointiajankohta:	13.5.2014 Salla Pärssinen ja Verna Kalmari
Kartta:	Kartta 2
Digitaaliset kuvat:	AK_2,4,6

Kohdekuvaus:

Kivisuiste 6 on Akonkosken pohjoispuolen kahdesta kivisuisteesta pidempi ja eteläisempi. Kivisuisteen 6 itäpää ei erottunut selkeästi inventoinnin aikaan korkean vedenpinnan vuoksi. Myös virtaus on voimakas, joten inventoinnissa ei voitu ottaa tarkkoja mittoja eikä tarkastella kivisuisteita lähemmin. Kivisuiste 6 on arviolta noin 3,5 metriä leveä ja noin 105 metriä pitkä. Kivisuiste 6 sijaitsee länsipäässä noin 18 metrin päässä rannasta etelään.

Kuva AK_2. Akonkoski, pohjoisranta. Kivisuisteen 6 itäpää. NE-SW. Kuva Salla Pärssinen

Kuva AK_6. Akonkoski, pohjoisranta. Kivisuisteet 5 ja 6 lännestä. W-E. Kuva Salla Pärssinen.

9: Kuhmo, Akonkoski, pohjoispuoli, kivisuiste 5

PERUSTIEDOT

Kohdenimi:	Akonkoski, pohjoisranta
Kunta:	Kuhmo
Mj.rek.numero:	-
Mj.tyyppi:	teollisuuskohteet
Mj.alatyyppi:	uittolaitteet
Ajoitusarvio:	ajottamaton
Lukumäärä:	1
Laji:	muu kulttuuriperintökohde
Kiinteistö:	290-405-227-0
Karttalehti:	(TM35) Q5412G / (KKJ) 441305
Koordinaatit (ETRS-TM35FIN):	Koordinaatit on alun perin mitattu rannasta ja siirretty keskemälle koskea mittausarvioiden mukaisesti myöhemmin. (itäpää) N 7113137,00 / E 619778,00 (länsipää) N 7113151,00 / E 619726,00
Aikaisemmat tutkimukset:	-

INVENTOINTI 2014

Inventointiajankohta:	13.5.2014 Salla Pärssinen ja Verna Kalmari
Kartta:	Kartta 2
Digitaaliset kuvat:	AK_3,4,6

Kohdekuvaus: Akonkosken pohjoispuolen kivisuisteista pienempi ja lähempänä rantaa oleva erottuu lähinnä heinikon ja pajukon peittäminä saarekkeina, jotka muodostavat noin 55 metriä pitkän suisteen. Inventoinnin aikaan pinnalle näkyi vain muutamia kiviä. Kivisuisteen itäpää on leveämpi ja suiste kapenee länteen päin mentäessä. Kivisuiste sijaitsee länsipäässä noin 10,5 metriä rannasta etelään. Paikalla virtaus on voimakas ja vesi vaikuttaa syvältä. Näin ollen inventoinnissa ei voitu ottaa tarkkoja mittoja eikä tarkastella kivisuisteita lähemmin.

Kuva AK_3. Akonkoski, pohjoisranta. Kivisuisteen 5 itäpää. N-S. Kuva Salla Pärssinen.

Kuva AK_4. Akonkoski, pohjoisranta. Kivisuisteet 5 ja 6 idästä. NE-SW. Kuva Salla Pärssinen.

10: Kuhmo, Akonkoski, eteläpuoli, kivisuiste 3

PERUSTIEDOT

Kohdenimi: Akonkoski, eteläranta
Kunta: Kuhmo
Mj.rek.numero: -
Mj.tyyppi: teollisuuskohteet
Mj.alatyyppi: uiittolaitteet
Ajoitusarvio: ajoittamaton
Lukumäärä: 1
Laji: muu kulttuuriperintökohde
Kiinteistö: 290-405-227-0
Karttalehti: (TM35) Q5412G / (KKJ) 441305
Koordinaatit (ETRS-TM35FIN): (itäpää) N 7113072,31 / E 619759,30
Aikaisemmat tutkimukset: -

INVENTOINTI 2014

Inventointiajankohta: 13.5.2014 Salla Pärssinen ja Verna Kalmari
Kartta: Kartta 2
Digitaaliset kuvat: AK_1

Kohdekuvaus:

Akonkosken etelärannan puolella koskea on kalataloudellisen kunnostussuunnitelman mukaan jonkinlainen virran suuntaisesti kulkeva kivisuiste sekä viistosti virtaan vasten kulkeva patomainen rakenne, jotka aiotaan purkaa. Vesi oli inventoinnin aikaan niin korkealla, että etelärannan puolella koskea ei erottunut kunnolla mitään rakenteita. Inventoinnissa kirjattiin ylös piste rannalta, jonka kohdalla erottui hiukan veden alla kiviä. Tämä havainto on kuitenkin hyvin epämääräinen. Kyseessä saattaa olla kivisuisteen itäpää.

Kuva AK_1. Akonkoski, eteläranta. Mahdollisen kivisuisteen 3 itäpää . S-N. Kuva Salla Pärssinen.

11: Kuhmo, Akonkoski, pohjoisranta, ruoppauskivikko

PERUSTIEDOT

Kohdenimi: Akonkoski, pohjoisranta
Kunta: Kuhmo
Mj.rek.numero: -
Mj.tyyppi: teollisuuskohteet
Mj.alatyyppi: uiittolaitteet
Ajoitusarvio: ajoittamaton
Lukumäärä: 1
Laji: muu kulttuuriperintökohde
Kiinteistö: 290-405-227-0
Karttalehti: (TM35) Q5412G / (KKJ) 441305
Koordinaatit (ETRS-TM35FIN): (keskipiste) N 7113159,27 / E 619753,30
Aikaisemmat tutkimukset: -

INVENTOINTI 2014

Inventointiajankohta: 13.5.2014 Salla Pärssinen ja Verna Kalmari
Kartta: Kartta 2
Digitaaliset kuvat: AK_5

Kohdekuvaus: Pohjoisrannalla on kosken ruoppauskivikkoa. Ruoppauskivikko on pohjois-eteläsuunnassa noin 10–15 m leveä ja noin 40 metriä pitkä itä-länsisuunnassa.

Kuva AK_5. Akonkoski, pohjoisranta. Ruoppauskivikko. E-W. Kuva Salla Pärssinen.

12: Kuhmo, Saarikoski, eteläranta, rakenne 1

PERUSTIEDOT

Kohdenimi: Saarikoski, eteläranta
Kunta: Kuhmo
Mj.rek.numero: 1000005542
Mj.tyyppi: teollisuuskohteet
Mj.alatyyppi: rautaruukit
Ajoitusarvio: historiallinen
Lukumäärä: 1
Laji: kiinteä muinaisjäännös
Kiinteistö: 290-405-272-15
Karttalehti: (TM35) Q5412G / (KKJ) 441305
Koordinaatit (ETRS-TM35FIN): (itäpää) N 7113172,25 / E 616768,51
(länsipää) N 7113181,25 / E 616728,53
Aikaisemmat tutkimukset: Suomen metalliruukit M-S 1980–1994. Erkki Härö, Museovirasto.
Suomen rakennuskulttuurin yleisluettelo 1987, Kainuun ruukit, inventointi. Päivi Tervonen, Kainuun museo.

INVENTOINTI 2014

Inventointiajankohta: 11.5.2014 Salla Pärssinen ja Verna Kalmari
Kartta: Kartta 3
Digitaaliset kuvat: SK_1-7

Kohdekuvaus:

Rakenne 1 sijaitsee aivan ruukin alueen rannassa ja se kulkee rannan mukaisesti itä-länsisuunnassa. Rakenteen länsipäässä on nähtävissä kahdesta ristikkäin menevästä hirsikerrasta koostuva selvempi rakenne. Rakenne on itä-länsisuunnassa 40 metriä pitkä ja mahdollisesti se on aiemmin jatkunut pidemmälle aina rakenteeseen 2 saakka. Leveyttä rakenteella on 8 metriä. Hirsirakenteessa on puusalvoksia ja puutappeja eikä siinä ole nauloja. Kivet on kasattu puurakenteen päälle. Salvokset ovat noin 20 cm leveitä ja tapinreikien halkaisijat ovat noin 4,5 cm. Päivi Tervosen vuonna 1987 tekemässä inventoinnissa on piirros ruukin rakenteista, jonka mukaan nyt inventoitu rakenne 1 olisi harkkohtytin jäännöksiä. Erkki Härö kuvailee vuoden 1980 inventoinnissaan suunnilleen tälle kohdalle hirsiarokujen varassa olevan noin 1,5 metriä leveän kivipengerryksen. Hän arvelee rakenteen olevan mahdollisesti voimakkaan pohjan. Vuonna 1980 paikalla ollut rakenne on luultavasti ollut erinäköinen kun nykyään. Tervosen vuoden 1987 raportissa puolestaan on valokuvia samannäköisestä rakenteesta. Erkki Härön mukaan vuonna 1980 joen poikki saareen olisi vielä mennyt pato, jota ei kuitenkaan enää nykyään ole olemassa. Pato on toiminut ruukin toiminnan aikaan myös siltana. Mahdollisesti siis osa padosta on siirretty tai romahtanut 1980-luvulla ja se saattaa osittain peittää Härön kuvailemaa rakennetta. Nyt inventoitu rakenne on kuitenkin huomattavasti leveämpi kuin Härön kuvailema.

Lähteet: Tervonen 1987, Härö 1980, Heikura 1981.

Kuva SK_1. Saarikoski, eteläranta, ruukin alue. Rakenne 1. W-E. Kuva Salla Pärssinen.

Kuva SK_2. Saarikoski, eteläranta, ruukin alue. Rakenne 1. S-N. Kuva Salla Pärssinen

Kuva SK_4. Saarikoski, eteläranta, ruukin alue. Rakenteen 1 länsipää. W-E. Kuva Salla Pärssinen.

13: Kuhmo, Saarikoski, eteläranta, rakennuksen pohja 4

PERUSTIEDOT

Kohdenimi: Saarikoski, eteläranta
Kunta: Kuhmo
Mj.rek.numero: 1000005542
Mj.tyyppi: teollisuuskohteet
Mj.alatyyppi: rautaruukit
Ajoitusarvio: historiallinen
Lukumäärä: 1
Laji: kiinteä muinaisjäännös
Kiinteistö: 290-405-272-15
Karttalehti: (TM35) Q5412G / (KKJ) 441305
Koordinaatit (ETRS-TM35FIN): (keskipiste) N 7113162,25 / E 616748,52
Aikaisemmat tutkimukset: Suomen metalliruukit M-S 1980–1994. Erkki Härö, Museovirasto.
Suomen rakennuskulttuurin yleisluettelo 1987, Kainuun ruukit, inventointi. Päivi Tervonen, Kainuun museo.

INVENTOINTI 2014

Inventointiajankohta: 11.5.2014 Salla Pärssinen ja Verna Kalmari
Kartta: Kartta 3
Digitaaliset kuvat: SK_7-10

Kohdekuvaus: Rakennuksen pohja 4 sijaitsee kosken eteläreunalla rakenteen 1 yläpuolella rinteessä. Rakennuksen pohja 4 on kooltaan pohjois-eteläsuunnassa 3,3 metriä ja itä-länsisuunnassa 3,5 metriä. Se koostuu paksuista hirsistä, joiden päällä on hirsikansi. Salvosrakenteessa on kolme hirsiker-taa. Kyseessä on lattiarakenne. Jää peitti inventoinnin aikaan suuren osan rakenteesta. Rakennuksen pohjan sisäpuolella on paljon rautakuonaa sekä iso kuonapallo. Rakennuksen pohjan ulkopuolella koilliskulmassa on hammaspyörä. Erkki Härö kuvailee vuoden 1980 inventoinnissaan saman rakenteen ja mainitsee, että kyseinen lattiarakenne olisi paljastunut päällä kasvaneen puun kaaduttua.

Lähteet: Härö 1980.

Kuva SK_8. Saarikoski, eteläranta, ruukin alue. Rakennuksen pohja 4. E-W. Kuva Salla Pärssinen.

Kuva SK_9. Saarikoski, eteläranta, ruukin alue. Rakennuksen pohjan 4 eteläpuolella oleva hammaspyörä. E-W. Kuva Salla Pärssinen.

14: Kuhmo, Saarikoski, eteläranta, rakenne 2

PERUSTIEDOT

Kohdenimi: Saarikoski, eteläranta
Kunta: Kuhmo
Mj.rek.numero: 1000005542
Mj.tyyppi: teollisuuskohteet
Mj.alatyyppi: rautaruukit
Ajoitusarvio: historiallinen
Lukumäärä: 1
Laji: kiinteä muinaisjäännös
Kiinteistö: 290-405-272-15
Karttalehti: (TM35) Q5412G / (KKJ) 441305
Koordinaatit (ETRS-TM35FIN): (keskipiste) N 7113165,25 / E 616787,50
Aikaisemmat tutkimukset: Suomen metalliruukit M-S 1980–1994. Erkki Härö, Museovirasto.
Suomen rakennuskulttuurin yleisluettelo 1987, Kainuun ruukit, inventointi. Päivi Tervonen, Kainuun museo.

INVENTOINTI 2014

Inventointiajankohta: 11.5.2014 Salla Pärssinen ja Verna Kalmari
Kartta: Kartta 3
Digitaaliset kuvat: SK_11 ja 12

Kohdekuvaus: Rakenne sijaitsee pysäköintipaikalta tulevan metsätien päätepisteessä aivan kosken reunalla. Rakenteesta on näkyvissä kivien lisäksi 3 virran vastaista poikkihirttä ja 2 virran suuntaista hirttä. Rakenne on itä-länsisuunnassa 5,3 metriä ja etelä-pohjoissuunnassa 3,5 metriä. Vastarannalla saarella näkyy vastaava hirsistä ja kivistä tehty rakenne, josta erottuu virran myötäinen hirsi. Saaren rannalla olevan rakenteen päällä kasvaa kaksi isoa koivua. Inventoinnissa rakenne arvioitiin sillan jäännöksi ja myös Päivi Tervosen vuonna 1987 tekemän inventoinnin mukaan näillä kohdin on sijainnut silta ja pato.

Lähteet: Tervonen 1987

Kuva SK_11. Saarikoski, eteläranta, ruukin alue.
Rakenne 2. S-N. Kuva Salla Pärssinen.

15: Kuhmo, Saarikoski, eteläranta, rakenne 3

PERUSTIEDOT

Kohdenimi: Saarikoski, eteläranta
Kunta: Kuhmo
Mj.rek.numero: 1000005542
Mj.tyyppi: teollisuuskohteet
Mj.alatyyppi: rautaruukit
Ajoitusarvio: historiallinen
Lukumäärä: 1
Laji: kiinteä muinaisjäännös
Kiinteistö: 290-405-272-15
Karttalehti: (TM35) Q5412G / (KKJ) 441305
Koordinaatit (ETRS-TM35FIN): (keskipiste etelärannalla) N 7113146,26 / E 616827,49
Aikaisemmat tutkimukset: Suomen metalliruukit M-S 1980–1994. Erkki Härö, Museovirasto.
Suomen rakennuskulttuurin yleisluettelo 1987, Kainuun ruukit, inventointi. Päivi Tervonen, Kainuun museo.

INVENTOINTI 2014

Inventointiajankohta: 11.5.2014 Salla Pärssinen ja Verna Kalmari
Kartta: Kartta 3
Digitaaliset kuvat: SK_13 ja 14

Kohdekuvaus: Etelärannalla on koskeen työntynyt hajonnut kivirykelmä eikä näkyvissä ole puurakenteita. Kivet eivät muodosta selkeää rakennetta. Kivet muodostavat rannan suuntaisesti noin 5 metriä leveän alueen. Rakenteen 3 kohdalla vastarannalla saarella on kuitenkin näkyvissä rakenteen 2 kaltaisen rakenteen, joka koostuu kivistä ja puusta. Tällä kohtaa on siis mahdollisesti ollut myös silta.

Kuva SK_13. Saarikoski, eteläranta, ruukin alue. Mahdolliseen rakenteeseen 3 liittyviä kiviä. S-N. Kuva Salla Pärssinen.

Kuva SK_14. Saarikoski, eteläranta, ruukin alue. Mahdolliseen rakenteeseen 3 liittyvä vastarannan hirsirakenne. S-N. Kuva Salla Pärssinen.

16: Kuhmo, Saarikoski, eteläranta, rakennuksen pohja 1

PERUSTIEDOT

Kohdenimi: Saarikoski, eteläranta
Kunta: Kuhmo
Mj.rek.numero: 1000005542
Mj.tyyppi: teollisuuskohteet
Mj.alatyyppi: rautaruukit
Ajoitusarvio: historiallinen
Lukumäärä: 1
Laji: kiinteä muinaisjäänös
Kiinteistö: 290-405-272-15
Karttalehti: (TM35) Q5412G / (KKJ) 441305
Koordinaatit (ETRS-TM35FIN): (keskipiste) N 7113135,26 / E 616816,49
Aikaisemmat tutkimukset: Suomen metalliruukit M-S 1980–1994. Erkki Härö, Museovirasto.
Suomen rakennuskulttuurin yleisluettelo 1987, Kainuun ruukit, inventointi. Päivi Tervonen, Kainuun museo.

INVENTOINTI 2014

Inventointiajankohta: 11.5.2014 Salla Pärssinen ja Verna Kalmari
Kartta: Kartta 3
Digitaaliset kuvat: SK_15

Kohdekuvaus: Suoraan mahdollisen rakenteen 3 eteläpuolella noin 5 metrin päässä on neliön muotoinen rakennuksen pohja, jonka luoteiskulmassa on uuni. Rakennuksen pohja on itä-länsisuunnassa 5 metriä ja pohjois-eteläsuunnassa 5,5 metriä. Rakenne erottuu maastossa matalana 25 cm korkeisena kivijalkana ja uuni puolestaan on korkeudeltaan noin 50–60 cm. Rakennuksen pohjan keskelle tehtiin koepisto, jossa havaittiin tummaa noensekaista multaa. Paikalla oli myös kirkasta ikkunalasia. Päivi Tervosen vuoden 1987 inventoinnissa piirtämän luonnostelman mukaan tämä rakennus olisi voinut olla paja.

Lähteet: Tervonen 1987

Kuva SK_15. Saarikoski, eteläranta, ruukin alue. Rakennuksen pohja 1. W-E. Kuva Salla Pärssinen.

17: Kuhmo, Saarikoski, eteläranta, rakennuksen pohja 2

PERUSTIEDOT

Kohdenimi: Saarikoski, eteläranta
Kunta: Kuhmo
Mj.rek.numero: 1000005542
Mj.tyyppi: teollisuuskohteet
Mj.alatyyppi: rautaruukit
Ajoitusarvio: historiallinen
Lukumäärä: 1
Laji: kiinteä muinaisjäänös
Kiinteistö: 290-405-272-15
Karttalehti: (TM35) Q5412G / (KKJ) 441305
Koordinaatit (ETRS-TM35FIN): (keskipiste) N 7113120,27 / E 616811,49
Aikaisemmat tutkimukset: Suomen metalliruukit M-S 1980–1994. Erkki Härö, Museovirasto.
Suomen rakennuskulttuurin yleisluettelo 1987, Kainuun ruukit, inventointi. Päivi Tervonen, Kainuun museo.

INVENTOINTI 2014

Inventointiajankohta: 11.5.2014 Salla Pärssinen ja Verna Kalmari
Kartta: Kartta 3
Digitaaliset kuvat: SK_16

Kohdekuvaus: Rakennuksen pohja 2 sijaitsee noin 10 metriä etelään rakennuksen pohjasta 1. Rakennuksen pohja koostuu neliönmuotoisesta, huonosti maastosta erottuvasta kivijalasta. Rakennuksen pohja on kooltaan pohjois-eteläsuunnassa 5,9 metriä ja itä-länsisuunnassa 5,3 metriä. Rakennuksen pohjan keskelle tehtiin koepisto, jossa havaittiin heti pintamaan alta noin 15 cm paksu hyvin tumma ja nokinen hiiltä sisältävä palokerros. Rakenteessa ei ole uunia. Rakenteen päällä kasvaa heinikköä eikä siinä ole puita.

Kuva SK_16. Saarikoski, eteläranta, ruukin alue. Rakennuksen pohja 2. E-W. Kuva Salla Pärssinen.

18: Kuhmo, Saarikoski, eteläranta, rakennuksen pohja 3

PERUSTIEDOT

Kohdenimi: Saarikoski, eteläranta
Kunta: Kuhmo
Mj.rek.numero: 1000005542
Mj.tyyppi: teollisuuskohteet
Mj.alatyyppi: rautaruukit
Ajoitusarvio: historiallinen
Lukumäärä: 1
Laji: kiinteä muinaisjäännös
Kiinteistö: 290-405-272-15
Karttalehti: (TM35) Q5412G / (KKJ) 441305
Koordinaatit (ETRS-TM35FIN): (keskipiste) N 7113138,26 / E 616789,50
Aikaisemmat tutkimukset: Suomen metalliruukit M-S 1980–1994. Erkki Härö, Museovirasto.
Suomen rakennuskulttuurin yleisluettelo 1987, Kainuun ruukit, inventointi. Päivi Tervonen, Kainuun museo.

INVENTOINTI 2014

Inventointiajankohta: 11.5.2014 Salla Pärssinen ja Verna Kalmari
Kartta: Kartta 3
Digitaaliset kuvat: SK_17

Kohdekuvaus: Rakennuksen pohjan 2 länsipuolella on selvemmin maastosta erottuva rakennuksen pohja 3. Rakennuksen pohja 3 muodostuu neliönmallisesta kivijalasta ja uunin perustuksista rakenteen kaakkoiskulmassa. Kivijalka nousee pintamaasta noin 40–45 cm ja uuni noin 1,3 metriä. Rakennuksen pohja 3 on kooltaan pohjois-eteläsuunnassa 6,5 metriä ja itä-länsisuunnassa 7,4 metriä. Päivi Tervonen on vuoden 1987 inventoinnissaan nimennyt tämän rakenteen asuinrakennukseksi.

Lähteet: Tervonen 1987.

Kuva SK_17. Saarikoski, eteläranta, ruukin alue. Rakennuksen pohja 3. E-W. Kuva Salla Pärssinen.

19: Kuhmo, Saarikoski, pohjoisranta, möljä 2

PERUSTIEDOT

Kohdenimi:	Saarikoski, pohjoisranta
Kunta:	Kuhmo
Mj.rek.numero:	-
Mj.tyyppi:	kulkuväylät
Mj.alatyyppi:	veneenvetopaikat
Ajoitusarvio:	historiallinen
Lukumäärä:	1
Laji:	kiinteä muinaisjäänös
Kiinteistö:	290-405-272-15
Karttalehti:	(TM35) Q5412G / (KKJ) 441305
Koordinaatit (ETRS-TM35FIN):	(itä) N 7113118,27 / E 616995,42 (länsi) N 7113310,19 / E 616554,60
Aikaisemmat tutkimukset:	-

INVENTOINTI 2014

Inventointiajankohta:	11.5.2014 Salla Pärssinen ja Verna Kalmari
Kartta:	Kartta 3
Digitaaliset kuvat:	SK_21-32

Kohdekuvaus:

Saarikosken pohjoisrannalla kulkee koko kosken mittainen, noin 500 metriä pitkä, kivistä tehty veneiden vetomöljä. Kokonaisuudessa möljä on hyvin säilynyt vaikka siitä on purettu jonkin verran kiviä. Kivet muodostavat vinon rinteeseen ja päällä on tasaisempi alue, jossa on voitu kulkea. Päälluskasvillisuus peittää nykyään päällä olevaa tasaisempaa aluetta. Kiviä ei ole liitetty yhteen raudoilla tai millään muulla. Möljässä esiintyy veneen köysien kiinnitysrenkaita tasaisin välein. Itäpäässä möljä alkaa pohjois-eteläsuuntaisesti maalta ja kaartaa koskelle jatkuen rannan suunnasta länteen päin. Möljän maalle ulottuva itäpää on kasvillisuuden peittämä ja se erottuu maastosta noin metrin korkuisena vallina. Vallin leveys on noin 3,5 metriä ja pituus noin 13 metriä. Itäpäässä möljän molemmilla puolilla on kaivanto. Kaivanto kulkee möljän pohjoispuolella ja katoaa saaren itäpäähän kohdalla. Kaivanto jatkuu jälleen möljän puolivälin tienoilla olevan ojan molemmin puolin ja häviää taas yksityistontin pellon kohdalla. Möljään on rakennettu yksityistontin kohdalle portaat, jotka johtavat koskeen. Portaat ovat 1,8 metriä leveät ja askelmia erottuu ainakin 4,5 metrin matkalla. Viimeiset askelmat ovat koskessa vedenpinnan alla ja yläosassa ne saattavat jatkua pidemmälle talon pihalle. Möljää ja varsinkin siihen kuuluvaa vallia on paikoin hajotettu. Itäpäässä noin 5 metrin päässä möljästä pohjoiseen on pyöreähkö kivikasa, joka on ilmeisesti purettu möljästä. Purkukasan halkaisija on noin 3 metriä ja sen vieressä länsipuolella noin 2 metrin päässä on toinen pitkälle maatonut kivikasa. Molempia peittää päälluskasvillisuus, ne ovat matalia ja erottuvat huonosti maastosta. Möljässä on myös oja. Se on luultavasti puhkaistu möljään pohjoispuolella olevan yksityistaloon kuuluvan pelto-ojan vuoksi. Vesi laskee ojaa pitkin pellolta koskeen. Möljää on purettu yksityistalon kohdalla ja sen kiviä on käytetty tasoittamaan möljän vieressä sijaitsevan tilan rantapengertä. Möljän päällä olevia suuria kiviä on purettu ja käytetty täyttömateriaalina koko tilan pihan matkalta. Lisäksi möljästä on purettu kasa kiviä, joka lähtee yksityistontin pihan reunasta vinona koillis-lounaissauntaisena liuskana kohti rantaa ja möljää. Liuska on noin 3,5 metriä leveä ja 11,5 metriä pitkä. Tällä kohtaa möljässä erottuu kaarimainen purettu alue, joka on 16 metriä pitkä. Myös möljän länsipäässä rakenne on hajonnut, päällimmäiset kivet on siirretty pois. Kulttuurihistoriallisen selvityksen mukaan möljä on rakennettu 1800-luvun lopulla. Vuosisadan vaihteeseen viittaa myös paikallisen informantin ilmoittama kaiverrus yhdessä möljän kivistä, jossa on vuosiluku 1904 ja nimikirjaimet K.K.

Lähteet: Kaiku 1889.

Kuva SK_22. Saarikoski, pohjoisranta. Möljän 2 alkupää idässä. E-W. Kuva Salla Pärssinen.

Kuva SK_25. Saarikoski, pohjoisranta. Möljä 2, köyden kiinnitysrengas. SE-NW. Kuva Salla Pärssinen.

Kuva SK_28. Saarikoski, pohjoisranta. Möljä 2 ja pääuoma. W-E. Kuva Salla Pärssinen.

Kuva SK_29. Saarikoski, pohjoisranta. Möljän 2 tehdyt portaat. E-W. Kuva Salla Pärssinen.

Kuva SK_30. Saarikoski, pohjoisranta. Möljän 2 länsipää. W-E. Kuva Salla Pärssinen.

20: Kuhmo, Saarikoski, eteläranta, kivisuiste 1

PERUSTIEDOT

Kohdenimi:	Saarikoski, eteläranta
Kunta:	Kuhmo
Mj.rek.numero:	-
Mj.tyyppi:	teollisuuskohteet
Mj.alatyyppi:	uittolaitteet
Ajoitusarvio:	ajoittamaton
Lukumäärä:	1
Laji:	muu kulttuuriperintö kohde
Kiinteistö:	290-405-272-15
Karttalehti:	(TM35) Q5412G / (KKJ) 441305
Koordinaatit (ETRS-TM35FIN):	Koordinaatit on alun perin mitattu rannalta ja siirretty mitta-arvioiden mukaan myöhemmin (itäpää) N 7113115,00 / E 616920,00 (länsipää) N 7113157,00 / E 616858,00
Aikaisemmat tutkimukset:	-

INVENTOINTI 2014

Inventointiajankohta:	11.5.2014 Salla Pärssinen ja Verna Kalmari
Kartta:	Kartta 3
Digitaaliset kuvat:	SK_18-19

Kohdekuvaus: Kivisuiste 1 sijaitsee saaren itäpuolella keskellä koskea. Virtaus oli inventoinnin aikaan voimakas eikä kivisuistetta ollut mahdollista dokumentoida ja tarkastaa lähempää. Kivisuiste selkeästi ohjaa virtausta siten, että virtaus on eteläisen sivu-uoman kohdalla pienempi. Saaresta on kulttuurihistoriallisen selvityksen mukaan kulkenut ”ohjemöljä” ylävirtaan vastaavalla tavalla ja se on tehty ohjaamaan veden virtausta. Selvityksessä ei löytynyt tietoa kuinka pitkälle möljä jatkui ja oliko se tehty puusta vai kivistä. Myös Päivi Tervosen vuoden 1987 inventoinnissa piirtämässä alueen kartassa näkyy saaren itäpäästä ylävirtaan jonkinlainen rakenne. Nykyinen kivisuiste vaikuttaisi kulkevan hiukan kauempana, eikä sen rakennusajankohdasta ole varmuutta.

Lähde: Tervonen 1987; Heikura 1981

Kuva SK_18. Saarikoski, eteläranta. Kivisuisteen 1 länsipää.
S-N. Kuva Salla Pärssinen.

21: Kuhmo, Saarikoski, eteläranta, kivisuiste 2

PERUSTIEDOT

Kohdenimi: Saarikoski, eteläranta
Kunta: Kuhmo
Mj.rek.numero:
Mj.tyyppi: luonnollinen
Mj.alatyyppi:
Ajoitusarvio: -
Lukumäärä: 1
Laji: -
Kiinteistö: 290-405-272-15
Karttalehti: (TM35) Q5412G / (KKJ) 441305
Koordinaatit (ETRS-TM35FIN): Koordinaatit on mitattu rannalta.
N 7113063,29 / E 616935,44
Aikaisemmat tutkimukset: -

INVENTOINTI 2014

Inventointiajankohta: 11.5.2014 Salla Pärssinen ja Verna Kalmari
Kartta: Kartta 3
Digitaaliset kuvat: SK_20

Kohdekuvaus: Kivisuiste tai pohjapato kulkee virranvastaisesti kaarevasti kohti kivisuistetta 1. Virtaus oli tällä kohtaa inventoinnin aikaan kova, eikä kivisuistetta päästy tarkastamaan ja dokumentoimaan lähempää. Vesi oli myös sen verran korkealla, ettei kivisuiste erottunut kokonaan rannalta katsottuna. Suiste vaikutti kuitenkin luonnollisen näköiseltä kivivallilta.

Kuva SK_20. Saarikoski, eteläranta. Kivisuiste 2 rannasta alkaen. S-N. Kuva Salla Pärssinen.

Lähteet ja kirjallisuus

Painamattomat lähteet:

Oulun maakunta-arkisto

Kajaani Oy:n metsäosaston arkisto

I1:2 Palstakartat: Kuhmo I (1930 - 1930)

Oulun läänin maanmittauskonttorin maanmittausarkisto

Ie:3 Kopio Kuhmon pitäjänkartasta (1919 - 1919)

Härö, Erkki: Suomen metalliruukit M-S. 1980-1994. Museovirasto. (Id. 1633)

Tervonen, Päivi: Suomen rakennuskulttuurin yleisluettelo, Kainuun ruukit, inventointi 1987. Kainuun museo. (Id 4563)

Painetut lähteet:

Heikkinen, Antero: Kirveskansa ja kansakunta. Elämän rakennusta Kuhmossa 1800-luvun jälkipuolella. SKS:n toimituksia 794. Vammalan Kirjapaino Oy, Vammala 2000.

Heikura, Unto: Kuhmon Sampo. Kainuun Sanomain Kirjapaino Oy, Kajaani 1981.

Huotari, Toivo V.: Kuhmon vanhat tilat vuosina 1605 – 1820. 1998.

Tervo, Kari: Kuhmo – Rajalla, Kuhmon kulttuuriympäristöohjelma. Kainuun ympäristökeskuksen raportteja 1/2006. Kajaanin Kirjapaino Oy 2006.

Wilmi, Jorma: Kuhmon historia. Otavan Kirjapaino Oy, Keuruu 2003.

Sanomalehdet

15.06.1878 Kaiku no 24

30.12.1865 Oulun Wiikko-Sanomia no 52

14.11.1874 Oulun Wiikko-Sanomia no 46

01.01. 1889 Kaiku no 118

Verkkolähteet:

Muinaisjäännösrekisteri, Kuhmo (Museovirasto): Hiltulanniemi, Sylväjänniemi 1; 2-3, Saarikosken ruukki. <http://kulttuuriymparisto.nba.fi> (luettu 20.5.2014)

Digitaaliarkisto: Maanmittaushallituksen historiallinen kartta-aineisto; Pitäjänkartasto; Kuhmo, Sotkamo (4413 05 la.* -/- -) <http://digi.narc.fi> (luettu 20.5.2014)

Tuupalan museo: www.kuhmo.fi (luettu 21.5.2014)

Kuhmon historiaa: <http://www.kajaaninyliopistokeskus oulu.fi/kainuu/040.htm> (luettu 21.5.2014)

Karttaluettelo 1-3

Nro	Kartta	Mk
1	Pajakkakoski	1:3500
2	Akonkoski	1:5000
3	Saarikoski	1:3000

Digitaalikuvaluettelo, Kuhmo Akonkoski

Kuvanumero	Kuvatyyppi	Aihe	Kuvaaja	Pvm
		Akonkoski, eteläranta. Mahdollisen kivisuisteen 3 itäpää.		
AK_1	digi	S-N	S.Pärssinen	11.5.2014
AK_2	digi	Akonkoski, pohjoisranta. Kivisuisteen 6 itäpää. NE-SW.	S.Pärssinen	13.5.2014
AK_3	digi	Akonkoski, pohjoisranta. Kivisuisteen 5 itäpää. N-S.	S.Pärssinen	13.5.2014
AK_4	digi	Akonkoski, pohjoisranta. Kivisuisteet 5 ja 6 idästä. NE-SW.	S.Pärssinen	13.5.2014
AK_5	digi	Akonkoski, pohjoisranta. Ruoppauskivikko. E-W.	S.Pärssinen	13.5.2014
AK_6	digi	Akonkoski, pohjoisranta. Kivisuisteet 5 ja 6 lännestä. W-E.	S.Pärssinen	13.5.2014
AK_7	digi	Akonkoski, pohjoisranta. Kivilaituri kivisuisteiden 5 ja 6 länsipuolella. SW-NE.	S.Pärssinen	13.5.2014
AK_8	digi	Akonkoski, pohjoisranta. Ajojtie rantaan. SE-NW.	S.Pärssinen	13.5.2014

Digitaalikuvaluettelo, Kuhmo Pajakkakoski

Kuvanumero	Kuvatyyppi	Aihe	Kuvaaja	Pvm
PK_1	digi	Pajakkakoski, Hyyrintien sillan idänpuoleinen eteläranta. SE-NW.	S.Pärssinen	10.5.2014
PK_2	digi	Pajakkakoski, työkuva. Snorklausta Hyyrintien sillan itäpuolen etelärannalla. Kuvassa Salla Pärssinen.	V.Kalmari	12.5.2014
PK_3	digi	Pajakkakoski, Hyyrintien sillan idänpuoleinen pohjoisranta. SW-NE.	S.Pärssinen	10.5.2014
PK_4	digi	Pajakkakoski, Hyyrintien sillan idänpuoleinen pohjoisranta. Möljän 1 itäpää. N-S.	S.Pärssinen	10.5.2014
PK_5	digi	Pajakkakoski, Hyyrintien sillan idänpuoleinen pohjoisranta. Möljän 1 itäpää. Vasemmalla ja kivisuiste 4 oikealla. W-E.	S.Pärssinen	12.5.2014
PK_6	digi	Pajakkakoski, Hyyrintien sillan idänpuoleinen pohjoisranta. Kivisuiste 4. W-E.	S.Pärssinen	10.5.2014
PK_7	digi	Pajakkakoski, Hyyrintien silta itäpuolelta. N-S.	S.Pärssinen	10.5.2014
PK_8	digi	Yleiskuva Pajakkakosken Hyyrintien sillalta alavirtaan päin. Möljä 1 oikealla. E-W.	S.Pärssinen	12.5.2014
PK_9	digi	Pajakkakoski, Hyyrintien sillan länsipuoli, möljä 1 pohjoisrannalla, keskikohta. W-E.	S.Pärssinen	10.5.2014
PK_10	digi	Pajakkakoski, Hyyrintien sillan länsipuoli, möljä 1 pohjoisrannalla, länsipää. W-E.	S.Pärssinen	12.5.2014
PK_11	digi	Pajakkakoski, Hyyrintien sillan länsipuoli, möljän 1 länsipään moderni jatke. E-W.	S.Pärssinen	12.5.2014
PK_12	digi	Pajakkakoski, Hyyrintien sillan länsipuoli, möljän 1 länsipään moderni jatke. E-W.	S.Pärssinen	10.5.2014
PK_13	digi	Pajakkakoski, Hyyrintien sillan länsipuoli, pohjoisrannan möljä 1. SE-NW.	S.Pärssinen	12.5.2014
PK_14	digi	Pajakkakoski, Hyyrintien sillan länsipuolen rantapenger 1. Kuvassa Verna Kalmari. SW-NE.	S.Pärssinen	12.5.2014
PK_15	digi	Pajakkakoski, Hyyrintien sillan länsipuolella pohjoisrannan sivu-uoman pohjapato 1. S-N.	S.Pärssinen	12.5.2014
PK_16	digi	Pajakkakoski, Hyyrintien sillan länsipuolella pohjoisrannan sivu-uoman pohjapato 2. S-N.	S.Pärssinen	12.5.2014
PK_17	digi	Pajakkakoski, Hyyrintien sillan länsipuolella pohjoisrannan sivu-uoman pohjapato 3. Kuvassa Verna Kalmari. SW-NE.	S.Pärssinen	12.5.2014
PK_18	digi	Pajakkakoski, Hyyrintien sillan länsipuolella pohjoisrannan sivu-uoman pohjapato 3. S-N.	S.Pärssinen	12.5.2014
PK_19	digi	Pajakkakoski, Hyyrintien sillan länsipuolen eteläranta. Rakennuksen pohja 5. S-N.	S.Pärssinen	12.5.2014
PK_20	digi	Pajakkakoski, Hyyrintien sillan länsipuolen eteläranta. Rakennuksen pohjan 5 uuni. N-S.	S.Pärssinen	12.5.2014
PK_21	digi	Pajakkakoski, Hyyrintien sillan länsipuolen eteläranta. Rannan kiviä noin 10,5 m rakennuksen pohjan 5 pohjoispuolella. W-E.	S.Pärssinen	12.5.2014
PK_22	digi	Pajakkakoski, Hyyrintien sillan länsipuolen eteläranta. Maarakenne 1, kuoppa 1. N-S.	S.Pärssinen	12.5.2014
PK_23	digi	Pajakkakoski, Hyyrintien sillan länsipuolen eteläranta. Maarakenne 1, kuoppa 2. N-S.	S.Pärssinen	12.5.2014
PK_24	digi	Pajakkakoski, Hyyrintien sillan länsipuolen eteläranta. Maarakenne 1, kuoppa 2. W-E.	S.Pärssinen	12.5.2014
PK_25	digi	Pajakkakoski, Hyyrintien sillan länsipuolen eteläranta. Maarakenne 1, kuoppa 3. W-E.	S.Pärssinen	12.5.2014
PK_26	digi	Pajakkakoski, Hyyrintien sillan länsipuolen eteläranta. Maarakenne 1, kuoppa 4. SE-NW.	S.Pärssinen	12.5.2014
PK_27	digi	Pajakkakoski, Hyyrintien sillan länsipuolen eteläranta. Kivijalka 1. N-S.	S.Pärssinen	12.5.2014

Digitaalikuvaluettelo, Kuhmo Saarikoski

Kuvanumero	Kuvatyyppi	Aihe	Kuvaaja	Pvm
SK_1	digi	Saarikoski, eteläranta, ruukin alue. Rakenne 1. W-E.	S.Pärssinen	11.5.2014
SK_2	digi	Saarikoski, eteläranta, ruukin alue. Rakenne 1. S-N.	S.Pärssinen	11.5.2014
SK_3	digi	Saarikoski, eteläranta, ruukin alue Rakenne 1. S-N.	S.Pärssinen	11.5.2014
SK_4	digi	Saarikoski, eteläranta, ruukin alue. Rakenteen 1 länsipää. W-E.	S.Pärssinen	11.5.2014
SK_5	digi	Saarikoski, eteläranta, ruukin alue. Rakenteen 1 länsipää, salvos. S-N.	S.Pärssinen	11.5.2014
SK_6	digi	Saarikoski, eteläranta, ruukin alue. Rakenteen 1 länsipää, tapinreikä. W-E.	S.Pärssinen	11.5.2014
SK_7	digi	Saarikoski, eteläranta, ruukin alue. Vasemmassa alakulmassa rakennuksen pohja 4 ja oikealla rakenne 1. E-W.	S.Pärssinen	11.5.2014
SK_8	digi	Saarikoski, eteläranta, ruukin alue. Rakennuksen pohja 4. E-W.	S.Pärssinen	11.5.2014
SK_9	digi	Saarikoski, eteläranta, ruukin alue. Rakennuksen pohjan 4 eteläpuolella oleva hammaspyörä. E-W.	S.Pärssinen	11.5.2014
SK_10	digi	Saarikoski, eteläranta, ruukin alue. Rakennuksen pohjan 4 lounaiskulmassa olevaa rautakuonaa. S-N.	S.Pärssinen	11.5.2014
SK_11	digi	Saarikoski, eteläranta, ruukin alue. Rakenne 2. S-N.	S.Pärssinen	11.5.2014
SK_12	digi	Saarikoski, eteläranta, ruukin alue. Rakenteen 2 dokumentointia. Kuvassa Verna Kalmari. S-N.	S.Pärssinen	11.5.2014
SK_13	digi	Saarikoski, eteläranta, ruukin alue. Mahdolliseen rakenteeseen 3 liittyviä kiviä. S-N.	S.Pärssinen	11.5.2014
SK_14	digi	Saarikoski, eteläranta, ruukin alue. Mahdolliseen rakenteeseen 3 liittyvä vastarannan hirsirakenne. S-N.	S.Pärssinen	11.5.2014
SK_15	digi	Saarikoski, eteläranta, ruukin alue. Rakennuksen pohja 1. W-E.	S.Pärssinen	11.5.2014
SK_16	digi	Saarikoski, eteläranta, ruukin alue. Rakennuksen pohja 2. E-W.	S.Pärssinen	11.5.2014
SK_17	digi	Saarikoski, eteläranta, ruukin alue. Rakennuksen pohja 3. E-W.	S.Pärssinen	11.5.2014
SK_18	digi	Saarikoski, eteläranta. Kivisuisteen 1 länsipää. S-N.	S.Pärssinen	11.5.2014
SK_19	digi	Saarikoski, eteläranta. Kivisuisteen 1 itäpää. S-N.	S.Pärssinen	11.5.2014
SK_20	digi	Saarikoski, eteläranta. Kivisuiste 2 rannasta alkaen. S-N.	S.Pärssinen	11.5.2014
SK_21	digi	Saarikoski, pohjoisranta. Möljän 2 itäpää, kaivanto möljän vieressä. NE-SW.	S.Pärssinen	12.5.2014
SK_22	digi	Saarikoski, pohjoisranta. Möljän 2 alkupää idässä. E-W.	S.Pärssinen	12.5.2014
SK_23	digi	Saarikoski, pohjoisranta. Möljän 2 alkupää idässä. SE-NW.	S.Pärssinen	12.5.2014
SK_24	digi	Saarikoski, pohjoisranta. Möljä 2, köyden kiinnitysrengas. SE-NW.	S.Pärssinen	12.5.2014
SK_25	digi	Saarikoski, pohjoisranta. Möljä 2, kohta josta alkaa paremmin säilynyt osa itäpäässä. SE-NW.	S.Pärssinen	12.5.2014
SK_26	digi	Saarikoski, pohjoisranta. Möljään 2 tehdyt portaat yksityistontin kohdalla. S-N.	S.Pärssinen	11.5.2014
SK_27	digi	Saarikoski, pohjoisranta. Möljään 2 tehdyn ojan dokumentointia. Kuvassa Verna Kalmari. N-S.	S.Pärssinen	12.5.2014
SK_28	digi	Saarikoski, pohjoisranta. Möljä 2 ja pääuoma. W-E.	S.Pärssinen	12.5.2014
SK_29	digi	Saarikoski, pohjoisranta. Möljään 2 tehdyt portaat. E-W.	S.Pärssinen	12.5.2014
SK_30	digi	Saarikoski, pohjoisranta. Möljän 2 länsipää. W-E.	S.Pärssinen	12.5.2014
SK_31	digi	Saarikoski, pohjoisranta. Möljän 2 vieressä itäpäässä oleva purkukasa 1. N-S.	S.Pärssinen	12.5.2014
SK_32	digi	Saarikoski, pohjoisranta. Möljän 2 vieressä yksityistalon kohdalla oleva purkukasa 2. E-W.	S.Pärssinen	12.5.2014

KUHMO Pajakkakoski

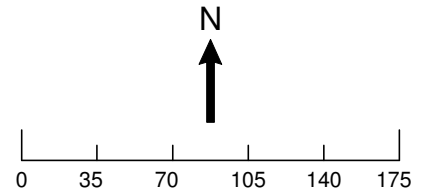
Yleiskartta

Kartta 1

Mk 1:3500

Salla Pärssinen & Verna Kalmari

Kulttuurintutkijain Osuuskunta Aura

ETRS-TM35FIN: P=7113650, I=621766

YKJ: P=7116628, I=3621987

Taustakartta © Maanmittauslaitos

KUHMO Akonkoski

Yleiskartta

Kartta 2

Mk 1:5000

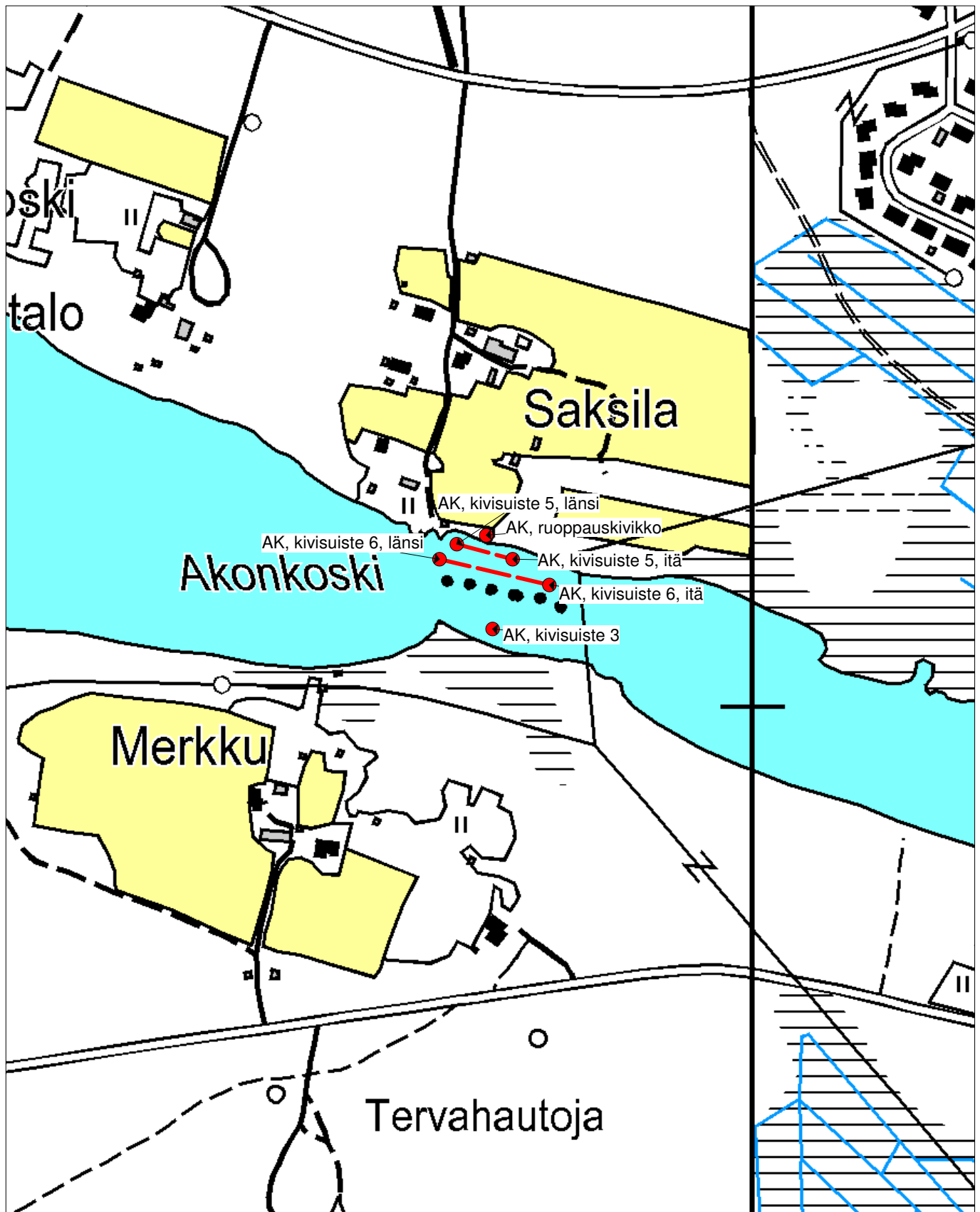
Salla Pärssinen & Verna Kalmari 2014

Kulttuurintutkijain Osuuskunta Aura

N

0 50 100 150 200 250 m

AK, kivisuiste 6, länsi

AK, kivisuiste 5, länsi

AK, ruoppauskivikko

AK, kivisuiste 5, itä

AK, kivisuiste 6, itä

AK, kivisuiste 3

ETRS-TM35FIN: P=7113110, I=619772

YKJ: P=7116089, I=3619991

Taustakartta © Maanmittauslaitos

KUHMO Saarikoski

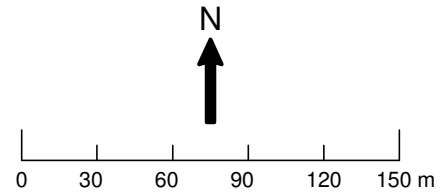
Yleiskartta

Kartta 3

Mk 1:3000

Salla Pärssinen & Verna Kalmari 2014

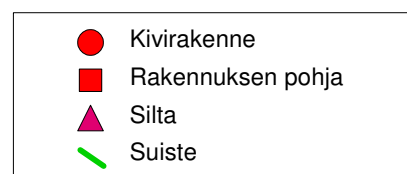
Kulttuurintutkijain Osuuskunta Aura

ETRS-TM35FIN: P=7113138, I=616790

YKJ: P=7116117, I=3617008

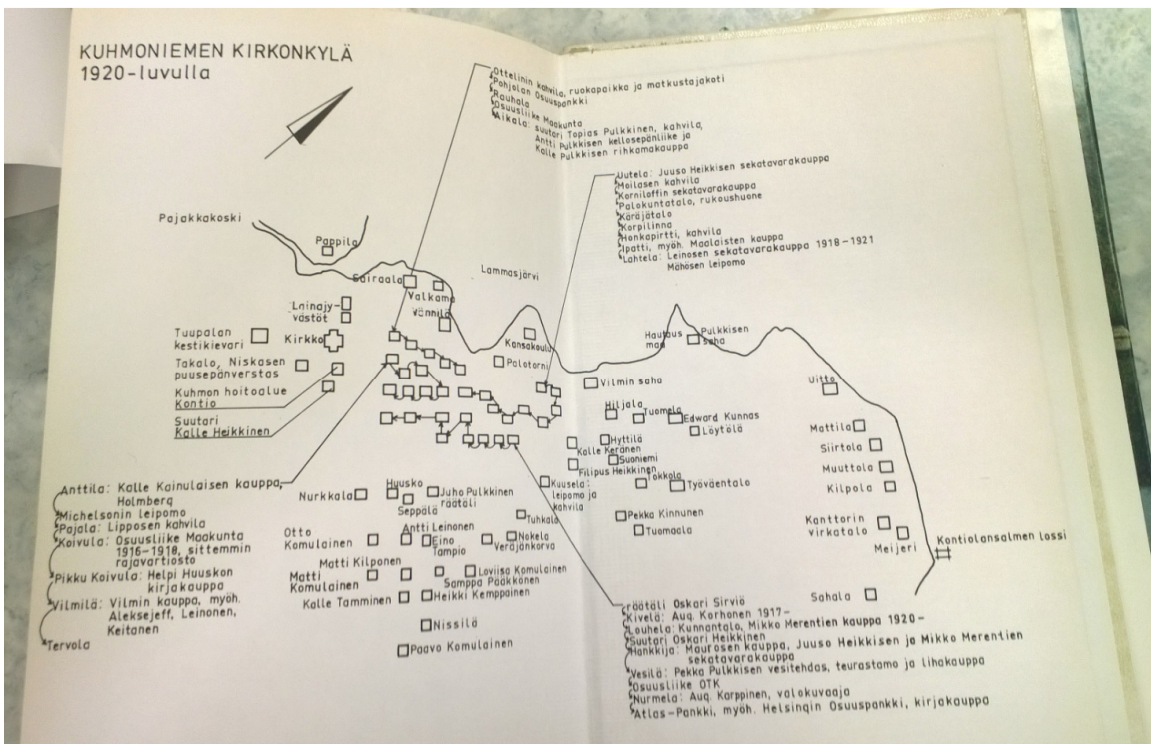
Taustakartta © Maanmittauslaitos

LIITTEET 1-4

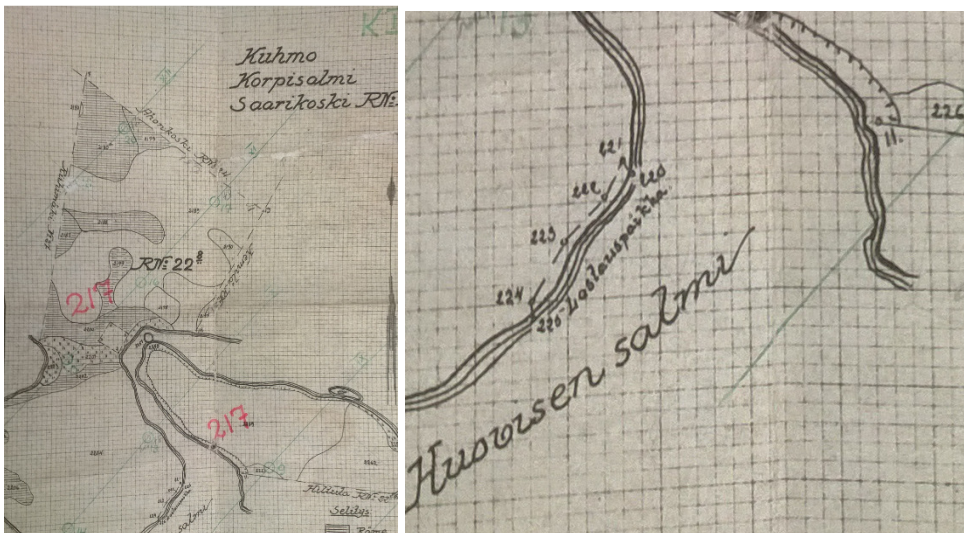
LIITE 1: Ote Kuhmon kirkonkylän yhteismaista v. 1903 laaditusta kartasta (alkuperäinen Pohjois-Pohjanmaan maanmittaustoimiston arkistossa). Kartassa näkyy Ikolan pappilan vanhan sillan paikka. (Wilmi 2003)

LIITE 2: Kuhmoniemen kirkonkylä 1920-luvulla (Heikura 1981).

LIITE 3: Kopio Kuhmon pitäjänkartasta v. 1919 (OMA); kartassa näkyvät Akonkosken ja Kemilän tilat, joiden maille Saarikosken ruukki perustettiin.

LIITE 4: Otteet Kajaani Oy:n palstakartasta v. 1930 (OMA), jossa näkyy puutavaran lastauspaikka Huovisensalmessa.